

פרק 9 מגמות ביחסים בין יהודים לבין ערבים בישראל

מגמות ביחסים בין יהודים לבין ערבים בישראל

פרק 9

מגמות ביחסים בין יהודים לבין ערבים בישראל

א. מבוא

1

ב. יחסי יהודים-ערבים: רקע

2

ג. הגורמים המשפיעים על יחסי רוב-מיעוט בישראל

7

1. המתח שבין אוכלוסיית "מיעוט מולדת"

7

לבין אוכלוסיית "רוב מהגר"

7

2. ממיעוט לרוב: המהפך של 1948

8

3. השפעות הסכסוך הישראלי-פלסטיני והסכסוך הישראלי-ערבי

9

4. אופי המדינה ומדיניות הממשלה כלפי המיעוט הערבי

ד. גישות בחקר יחסי יהודים-ערבים

11

ה. דימויים הדדיים ותפיסות ה"אחר"

19

ו. יחסי יהודים-ערבים - היבטים חיוביים

21

1. כללי

21

2. תמיכה בשוויון זכויות

22

3. הכרה בלגיטימיות של הצד האחר

22

4. ירידה בתמיכה באלימות כאמצעי להשגת יעדים פוליטיים

23

ז. יחסי יהודים-ערבים - היבטים שליליים

25

1. תחושות הדדיות של איום וניכור

25

2. גזענות

27

3. תחושה גוברת של אי-אמון בין הצדדים

30

- 31 4. ביטויים הדדיים של דה־לגיטימציה
32 5. תחושת פסימיות גואה

34 ח. דו־קיום יהודי-ערבי - כיצד?

- 34 1. מהו דו־קיום?
37 2. התקדמות בתהליך השלום עם הפלסטינים
38 3. מדיניות של שוויון כלפי הערבים בישראל
39 4. הכרה הדדית בלגיטימיות של כל צד

41 מקורות

תרשימים

- 35 **תרשים 1:** דו־קיום יהודי-ערבי, 2010

א. מבוא

פרק זה דן באחת הסוגיות החשובות ביותר שעלו לכותרות ביתר חריפות מאז אירועי אוקטובר 2000, והיא מסכת היחסים בין האוכלוסייה היהודית לבין האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל. השבר שהתחולל באוקטובר 2000 לא התאחה; נהפוך הוא. אירועי מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006, אירועי עכו בראשית אוקטובר 2008, מבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה מסוף 2008 ותחילת 2009, השלכות אירועי המשט לעזה במאי 2010 והעימות האלים בצפת בעקבות קריאת רבנים שלא להשכיר דירות לערבים באוקטובר 2010 - כל אלה הוכיחו כי מרקם היחסים בין יהודים לבין ערבים במדינה נותר שביר ועדין כשהיה. בפרק זה מובאים נתוני סקרים העוסקים ביחסים בין יהודים לבין ערבים. המגמות מוצגות בהכללה ויש לזכור כי כל אחת משתי החברות, היהודית והערבית, אינן עשויות מקשה אחת; הן חברות הטרוגניות ומגוון הדעות בהן רחב.

חלקו הראשון של הפרק סוקר את הגורמים הפנימיים והחיצוניים שהביאו לידי התגבשותה של מערכת היחסים בין יהודים לבין ערבים במתכונתה הנוכחית. לאחר מכן מוצגות גישות שונות, לעתים מקוטבות, לחקר הנושא. חלקו האחרון של הפרק עוסק בתפיסות ההדדיות ובדימויים הרווחים בקרב כל קבוצה כלפי הקבוצה האחרת, תוך התבססות על סקרי דעת קהל שנערכו בשנים האחרונות.

ב. יחסי יהודים-ערבים: רקע

בקרב יהודים וערבים כאחד שוררת הסכמה על כך שהשסע היהודי-ערבי הוא עמוק ובעל השפעה על התפתחותה של החברה הישראלית. הדברים היו נכונים מאז הקמת מדינת ישראל והמתח גבר ביתר שאת מאז אירועי אוקטובר 2000. שסע עמוק מעין זה השורר בישראל חולל מלחמת אזרחים וגרם להתמוטטות המשטר במדינות אחדות בעולם. מבחינות מסוימות דומה המקרה של הערבים בישראל למקרה של מיעוטים במדינות דואלניות אחרות, אשר להם קשר תרבותי ופוליטי עם מדינות שכנות, כגון הטמילים בסרי-לנקה, הקתולים בצפון-אירלנד והתורכים בקפריסין.

ועדת החקירה הממלכתית לחקר אירועי אוקטובר 2000 (ועדת אור)¹ קבעה בדו"ח שלה כי יחסי מיעוט ורוב כרוכים בקשיים בכל מקום, ובייחוד במדינה המגדירה את עצמה על פי לאומיותו של הרוב. מדינת ישראל מגדירה את עצמה "מדינה יהודית ודמוקרטית". מבחינתם של רוב האזרחים היהודים, אופייה זה של המדינה בלתי ניתן לערעור או לשינוי, אולם מבחינתם של חוגים רבים בציבור הערבי הוא בעייתי וחייב להשתנות. המיעוט הערבי אינו מוכן להשלים עוד עם הפלייתו לרעה והוא מגויס למאבק לשינוי מעמדו. מנגד, מאבקם של הערבים לשוויון אזרחי ולאומי נחשב בעיני היהודים כערעור על הלגיטימיות של המדינה וכהבעת אי-נאמנות כלפיה.

סמי סמוחה גורס כי הקושי ביחסי יהודים-ערבים בישראל נובע מן העובדה שהמיעוט הערבי הוא מיעוט לאומי-דתי-לשוני מובחן היטב ובלתי ניתן לטמיעה ברוב היהודי. לא זו בלבד שהערבים הם חלק מרוב אזורי עוין לישראל, הם גם פלסטינים, שאומתם נתונה במאבק בן מאה שנה עם היהודים על השליטה בטריטוריה משותפת, ואף מיעוט מקופח ביחס ליהודים בחלוקת רוב משאבי החברה. עם זאת, במרוצת השנים התפתחה תשתית איתנה של יחסי יהודים-ערבים. במישור הפוליטי-אידאולוגי פעלו לאורך השנים ארגונים פוליטיים, עמותות

1 ועדת החקירה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר 2000, דין וחשבון, ירושלים, ספטמבר 2003 (להלן: דו"ח ועדת אור).

חברתיות וגופים לא־ממשלתיים, ששמו להם למטרה לקרב בין יהודים לבין ערבים על יסוד תפיסה של דו־קיום, בניסיון להיאבק בגילויים של הפליה וקפוח. בד בבד התפתחו יחסים כלכליים וחברתיים איתנים בין יהודים לבין ערבים במרקם חיי היום־יום המשותפים (ראו בהמשך הפרק).

סמוחה עורך בשנים האחרונות מחקר עמדות העוסק ביחסים בין יהודים לבין ערבים והוא בוחן את ההיכנות של שתי גישות למערכת יחסים זו. הראשונה היא הנחת הניכור ההדדי המובילה למשבר ולעימות אלים בין האזרחים הערבים לבין המדינה והאזרחים היהודים.² מולה עומדת הנחת ההסתגלות ההדדית בין שני המגזרים, שתוביל להיעדר סכסוכים אלימים ביניהם וליציבות המשטר הישראלי למרות השטע הלאומי הפנימי.^{3,4}

בסקר 2010 הסיק סמוחה כי בשנים האחרונות ניכרת מגמה של החרפה של ממש בעמדות הערבים המובילה למצב רגיש ונפיץ בכל הנוגע ליחסם למדינה. מגמה זו מתבטאת בירידה בלגיטימיות של מדינת ישראל בעיני הערבים ובעלייה בתמיכה בשימוש באמצעים בלתי חוקיים ואלימים. עם זאת, לדעת סמוחה הממצאים מראים שבטווח הארוך אין החרפה בעמדותיהם של בני המיעוט

2 על פי הנחה זו הערבים מקצינים את עמדותיהם (פלסטיניזציה, אסלאמיזציה, התחזקות תחושת הקיפוח היחסי בשל מודרניזציה חלקית ובשל השוואה עם היהודים); המדינה איננה מגמישה את דפוסי המשטר וממשיכה לנקוט מדיניות של הזנחה, של הפליה ושל הדרה; היהודים מקשיחים את עמדתם הפוליטית והאתנוצנטרית ומחזקים את מחויבותם לישראל כמדינתו של העם היהודי. אשר לתנועה הלאומית הפלסטינית, היהודים סבורים כי האזרחים הערבים יישארו בישראל וישמשו בעתיד כוח מסייע להתנגדות הפלסטינית וגם חמישי.

3 הנחת ההסתגלות ההדדית מגדירה את ההתנהגות הפוליטית של הערבים כפוליטיזציה (ישראליזציה, התפתחות כחטיבה מיוחדת ונפרדת בתוך העם הפלסטיני ובתוך החברה הישראלית) ולא כהקצנה. פעילות מוסדות המדינה מאופיינת כדמוקרטיוזציה (הבאה לידי ביטוי בין השאר בתהליך השלום, בהגמשת המדיניות כלפי המיעוט הערבי, בחידוד ההבחנה בין הפלסטינים שמשני עברי הקו הירוק, ובהתחזקות ההרתעה בשל מאזן האימה ההדדי בין המדינה למיעוט הערבי בעקבות אירועי אוקטובר 2000). היהודים משלימים עם קיומו של מיעוט ערבי, מאמצים את הרעיון של שתי מדינות לשני עמים ומתייחסים לערבים באזור כאל חלק מובחן ונפרד בתוך העם הפלסטיני שימשיך לחיות בישראל וישמש שדולה פוליטית למען העם הפלסטיני.

4 הערת העורך: הטקסט הן בממצאי הסקר של סמוחה ובמצאי הסקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה לא נכלל במהדורה הראשונה.

הערבי; אדרבה - הם מעוניינים להשתלב במדינה יותר משהיהודים מוכנים לשלבם. סמוחה סבור כי הדבר מפריך את ההנחה שהניכור ההדדי הקצין ואת התחזית שלפיה צפוי עימות אלים בין המדינה והאזרחים היהודים לבין האזרחים הערבים. לא נמצאה החרפה גם בעמדותיהם של בני הרוב היהודי, דבר המפריך את ההנחה בדבר ההקשחה וההתנכרות של היהודים והמדינה כלפי המיעוט הערבי בשנים האחרונות. עוד מצא סמוחה שגם בטווח הארוך לא ניכרת החרפה בעמדותיהם של בני הרוב היהודי, דבר המפריך את ההנחה בדבר הניכור ההדדי ואת התחזית לעימות האלים הצפוי עם המיעוט הערבי.

על פי ממצאי הסקר שלו מ-2010 הסיק סמוחה מסקנות אלה: השסע הערבי-יהודי עמוק וגורלי מבחינת חוסנה ויציבותה של ישראל ואי אפשר לנהלו באמצעות היתנות בין שני המגזרים. עם זאת, למרות התנאים הקשים לדו־קיום, ישראל שומרת על השקט ביחסי ערבים-יהודים: המיעוט הערבי נאמן למדינה, קושר את גורלו בה ונאבק לשוויון אזרחי ולאומי; הרוב היהודי משלים עם קיומו של מיעוט ערבי ומתייחס אליו באופן שונה מכפי שהוא מתייחס לעם הפלסטיני הנתון תחת כיבוש וחי בפזורה; הסדר שלום עם הפלסטינים והטבה במדיניות הממשלה כלפי המיעוט הערבי עשויים לשפר במידה ניכרת את היחסים בין הערבים והיהודים בישראל; שיפור שעשוי להיות מקובל על שני הצדדים הוא הגדלת השוויון האזרחי והלאומי בלי לפגוע באופייה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.⁵

ממצאים שונים עלו בסקר "מדד הדמוקרטיה" של המכון הישראלי לדמוקרטיה לשנת 2010, ובו דווקא נמצא שחלה החרפה ניכרת בעמדות היהודים כלפי הערבים: 62% מהנשאלים היהודים תמכו בהתניית ההצבעה לכנסת בהצהרת נאמנות; 46% אמרו ששכנות עם ערבים תפריע להם; 55% ענו כי מקובל עליהם שהממשלה תקצה ליישובים יהודיים תקציבים רבים יותר משתקצה ליישובים ערביים; 70% התנגדו לצירוף מפלגות ערביות ושרים ערבים לממשלה ו-67% התנגדו לאיחוד משפחות של קרובים ערבים מדרגה ראשונה הגרים מחוץ לישראל.⁶

5 סמי סמוחה, **מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל לשנת 2010** (הוצג בכנס באוניברסיטת חיפה במאי 2011; תודתנו למחבר שהעמיד לרשותנו את עיקרי הממצאים).

סקר אחר של מכון ירושלים לחקר ישראל משנת 2012 העלה ממצאים הדומים יותר לאלה של סמוחה. סקר זה שונה מקודמיו בכך שביקש מהנשאלים לחוות דעת על האפשרות ליצור "אזרחות ישראלית מכלילה" כדלקמן: "קבוצה של מומחים הציעה מתכונת חדשה ליחסים בין הערבים - שהם אזרחי המדינה - לבין היהודים, המבוססת על שוויון חובות וזכויות". הנשאלים התבקשו להסכים להצעות או לא להסכים להן ולבסוף להתייחס להצעות כאל "עסקת חבילה", שלפיה יכיר כל צד בצרכים החיוניים של הקהילה האחרת: הערבים ישרתו בשירות אזרחי שיהפוך בהדרגה (בתוך חמש שנים) לשירות חובה, יכירו בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית שעברית היא שפתה הרשמית הבכירה (הראשונה) בתנאי שלא תפלה ערבים וישלימו עם המשך קיומו של חוק השבות ליהודים לצד חוק הגירה המקובל במדינות מערב־אירופה. היהודים מצדם יכירו בערבים כמיעוט לאומי כולל בחירות לוועדת המעקב העליונה כגוף ההנהגה הארצי שלהם, יחילו שוויון על הערבים במישור האזרחי ויעניקו להם זכויות ומעמד הנובעים מההכרה בהם כמיעוט לאומי.

מהסקר עולה כי 47% מבני המגזר הערבי מאמינים כי עתיד היחסים יהיה טוב יותר לעומת 14% מבני המגזר היהודי. עם זאת, 74% מבני המגזר היהודי ו-87% מבני המגזר הערבי חושבים שניתן לשפר את היחסים. רק 22% מהיהודים ו-9% מהערבים טענו כי היחסים ניצבים על מסלול התנגשות ואין מה לעשות. הסקר העלה שהרוב המכריע של הערבים - 80% - מסכימים לקבל את 16 הצעות הפעולה כ"עסקת חבילה" לעומת מיעוט של 14% מתנגדים. שיעור היהודים התומכים בעסקת החבילה עומד על 48% לעומת שיעור המתנגדים העומד על 43%. ככלל, 73% מהערבים ו-72% מהיהודים מסכימים שישראל מוגדרת מדינה יהודית ודמוקרטית ותוסיף להיות מוגדרת כך, ושהגדרת המדינה כדמוקרטית תבטיח שוויון אזרחי, לא תפלה אזרחים ערבים ותבטיח זכויות אדם מתקדמות.

רוב הנשאלים היהודים תמכו בשוויון אזרחי לערבים: 68% הסכימו להקמת גוף סטטוטורי במשרד המשפטים שיפקח על שוויון אזרחי; 50% תמכו בשילוב הולם של ערבים בתפקידים בכירים בשירות הציבורי (לעומת 45% מתנגדים); רוב גדול יותר - 57% - הסכימו לשילוב הולם של ערבים בכל אמצעי התקשורת ובכל רמות התפקידים לעומת מתנגדים בשיעור של 38%. כמו כן, רוב גבוה יותר

(60%) הסכימו להוראת התרבות הערבית בבתי ספר עבריים ו-69% הסכימו להוראת השפה הערבית בבתי ספר עבריים.

עם זאת, בהצעות לשינוי המבוססות על הכרה בערבים כמיעוט לאומי נמצא שיעור תמיכה נמוך יותר במגזר היהודי: 45% הסכימו לעומת 48% שהתנגדו; 36% הסכימו להוספת חוק הגירה מתקדם במתכונת מערב־אירופית לצד חוק השבות ו-54% התנגדו; 38% הסכימו שיינתן מעמד עצמאי יותר למערכת החינוך הערבית בדומה לזו של החינוך הממלכתי-דתי ו-56% התנגדו; 39% הסכימו להכרה בוועדת המעקב העליונה של האזרחים הערבים כמנהיגות נבחרת בבחירות ו-48% התנגדו. למרות זאת, רוב של 51% מבין המרואיינים היהודים הסכימו לכך שלשפה הערבית, בהיותה שפה רשמית שנייה, יינתן ביטוי במרחב הציבורי (לעומת 46% שהתנגדו).⁷

ג. הגורמים המשפיעים על יחסי רוב-מיעוט בישראל

מומחים יהודים וערבים מן האקדמיה וכן ועדת אור עמדו על שורה של גורמים ייחודיים המחריפים את היחסים בין הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי בישראל.

1. המתח שבין אוכלוסיית "מיעוט מולדת" לבין אוכלוסיית "רוב מהגר"

האוכלוסייה הערבית בישראל רואה את עצמה כאוכלוסייה ילידה (indigenous people) הנתונה תחת הגמוניה של רוב שבעיקרו אינו יליד. אופיו היליד של המיעוט מעצים את מודעותו העצמית ואת תוקף תביעותיו הלאומיות. בעולםם של הערבים נודעת חשיבות רבה להיאחזות הנחושה בנחלת האבות לנוכח האתגרים שמציב הרוב היהודי, אשר אותו הם תופסים כחברת מהגרים. משוואה זו, של מיעוט "יליד" מול רוב "מהגר", טומנת בחובה פוטנציאל של מתח גובר.

יודגש כי לידים של חלק מבני האוכלוסייה היהודית, תושבי ישראל היהודים הם אוכלוסייה ילידית אשר שבה לנחלת אבותיה מקץ אלפיים שנה.

2. ממיעוט לרוב: המהפך של 1948

הערבים בישראל הפכו למיעוט רק בשנת 1948, בנסיבות של מלחמה. מיעוט זה נושא עמו את המורשת, את העמדות ואת הציפיות של מי שהיו תמיד חלק מחברת רוב (המוסלמים שבהם לפחות), ואשר גם עם התרחבות היישוב העברי בתקופת המנדט עדיין היה מספרם גדול פי שניים ממספר היהודים. המהפך שבו עברו הערבים להיות מיעוט ששיעורו פחות מ-20% מאוכלוסיית המדינה לא היה קל להפנמה. המיעוט הערבי הפך על כורחו לחלק מה"אויב" (על פי תפיסת הרוב היהודי). המדינה שבתוכה מצאו הערבים את עצמם במעמד של מיעוט היא בעצם קיומה תזכורת קבועה למפלגתם הצורבת ולטראומה הקולקטיבית הקשה ביותר בתולדותיהם - הנכבה. ועדת אור הזכירה כי תכניה וסמליה של המדינה מציינים בעיני בני המיעוט הערבי את תבוסתם, וספק אם יש להם דרך להזדהות עמם הזדהות של אמת.

3. השפעות הסכסוך הישראלי-פלסטיני והסכסוך הישראלי-ערבי

גורם נוסף המשפיע על היחסים בין היהודים לבין הערבים בישראל הוא, באורח טבעי, התמשכותו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט והישראלי-ערבי בכלל. מבחינה לאומית המיעוט הערבי בישראל משתייך לעם הפלסטיני (בהגדרה המצומצמת) ולאומה הערבית (בהגדרה הרחבה), ואילו מדינת ישראל נתונה בסכסוך עם שניהם. בעקבות זאת הערבים מנסים לאזן בין זהותם הלאומית לבין זהותם האזרחית. חוזי השלום שישראל חתמה עם מצרים (1979) ועם ירדן (1994), לצד הידוק שיתוף הפעולה הכלכלי והתפתחותם של יחסי מסחר בין ישראל לבין מדינות ערביות אחדות אמנם צמצמו את הקוטביות שבה שרוי המיעוט הערבי, אך התמשכות הסכסוך עם שאר מדינות ערב לא ביטלה אותה לחלוטין.

קשה עוד יותר הוא השסע שנגרם בשל התמשכות המאבק הישראלי-פלסטיני. האמירה הידועה המיוחסת לעבד אל-עזיז אל-זועבי (שכיהן בשנות השבעים כחבר כנסת מטעם מפ"ם וסגן שר הבריאות), "מדינת מצויה במצב מלחמה עם בני עמי", נתנה בשעתה את הביטוי המוחשי ביותר לדילמה של הערבים אזרחי ישראל, אשר זיקתם לפלסטינים השוכנים מעבר לקו הירוק אינה לאומית בלבד אלא גם חברתית ומשפחתית. רובו המכריע של המיעוט הערבי תומך בעקיבות בתהליך השלום ומזדהה עם השאיפה להקמת מדינה פלסטינית עצמאית. בעיניו, המדיניות הישראלית היא המכשול העיקרי בדרך להגשמת שאיפה זו.

סתירה בסיסית זו בין הזהות האזרחית לבין הזהות הלאומית יצרה סחרור שלילי, שטבע את חותמו על מעמדו של המיעוט הערבי בישראל. בשל זיקתם הלאומית של האזרחים הערבים ליריביה של המדינה, הם עוררו בקרב הרוב היהודי תחושה של איום פוטנציאלי. למשל, הזדהותם של חוגים (אמנם מועטים) בציבור הערבי עם פעולות טרור נגד אזרחים יהודים, צמיחתה והתחזקותה של התנועה האסלאמית והתרחשותם של אירועי אוקטובר 2000 בעת ובעונה אחת עם האינתיפאדה בשטחים - כל אלה נתפסו בעיני היהודים כאיום על שלומה של מדינת ישראל. בשל תחושת האיום הופעלה מערכת פיקוח על המגזר הערבי (הממשל הצבאי בשנים 1948-1966 ולאחר מכן פיקוח באמצעות מנגנוני הביטחון), דבר אשר לא התיישב עם העיקרון של הענקת זכויות אזרח. הפיקוח הגביר בקרב המיעוט את רגשי הניכור כלפי המדינה ואלה שבו והגבירו את

חשדנותו של הרוב היהודי (להרחבה על הממשל הצבאי ראו פרק 3, מדיניות הממשלה כלפי האזרחים הערבים).

על כך יש להוסיף כי מדיניות הביטחון של ממשלות ישראל כלפי הערבים, הקיפוח וההפליה, ההקצנה בעמדות של הציבור היהודי אחרי אירועי אוקטובר 2000 ופרוץ אינתיפאדת אל-אקצא, ומעל לכול – תחושת ההדרה, נטעו באוכלוסייה הערבית תחושות של חשש ואי-ביטחון.

4. אופי המדינה ומדיניות הממשלה כלפי המיעוט הערבי

באופן רשמי העניקה המדינה זכויות אזרח מלאות לכל בני המיעוט הערבי, אך זאת כפרטים בלבד; היא מעולם לא העניקה להם זכויות קולקטיביות. אמנם בפועל נהנים הערבים מכמה זכויות בעלות אופי קיבוצי (כגון הכרה במעמדה של השפה הערבית כשפה רשמית שנייה במדינה, ניהול מערכת משפט דתית לענייני מעמד אישי ואפשרות לימי מנוחה לפי הדת), אולם סידורים אלה לא עוגנו בהכרה עקרונית בזכותם של הערבים לזכויות קיבוציות כבני עם שונה. התייחסות זו הולידה בקרב האזרחים הערבים את הקובלנה, כי המדינה רואה בהם קבוצה דמוגרפית-תרבותית-אתנית בלבד ולא מיעוט לאומי, דבר אשר הגביר בהם את תחושות הפגיעות והקיפוח. תחושות אלה ניזונו גם מזכויות קיבוציות רבות שמהן נהנה הרוב היהודי (כגון חוק השבות, חוק האזרחות, הקרן הקיימת לישראל והסוכנות היהודית).

אורן יפתחאל גורס שמדיניות השליטה על מיעוטי מולדת עתידה ברוב המקרים להסתיים בהפרעות חמורות לסדר החברתי והפוליטי (כמו במקרה של צפון-אירלנד וסרי לנקה).⁸ בספרות המחקרית מוכח הקשר ההדוק בין קיפוח מתמשך של מיעוט לבין אלימות פוליטית.

8 אורן יפתחאל, "מודל 'הדמוקרטיה האתנית' ויחסי יהודים-ערבים בישראל: היבטים גאוגרפיים, היסטוריים ופוליטיים", בתוך: רות גביון ודפנה הקר (עורכות), **השסע היהודי-ערבי בישראל: מקראה**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2000, עמ' 107-124.

המיעוט הערבי אינו שבע רצון מהתנאים הנוכחיים של הדו־קיום היהודי-ערבי במדינה. ההנהגה הערבית מובילה מסע מחאה הולך ומתעצם נגד קיפוחם של הערבים מצד מדינת ישראל. התגברות המחאה בשל חוסר שביעות רצון - המתבטא בשביתות כלליות, בהפגנות גדולות, בביטוי אלימות אקראיים ובעלייה בשיעור ההחרמה של הבחירות לכנסת - מביאה לידי קיטוב היחסים בין יהודים לבין ערבים ולהאטת ההשלמה והשיתוף בין שתי הקהילות.

אחד הקשיים העיקריים בשילוב מלא ושוויוני של האזרחים הערבים נובע מהאופן שבו הציבור היהודי מבין את הצידוק להקמתה של המדינה כיהודית ודמוקרטית ומכך שהאזרחות הישראלית המהותית (שוויון זכויות בפועל ולא רק בתאוריה) איננה מכלילה ערבים. עם זאת, הקושי אינו טמון רק בהגדרת המדינה כמדינה יהודית ודמוקרטית; יש גם חסמים מבניים, חלקם פנימיים, אשר מקורם בחברה הערבית גופא, וחלקם חיצוניים, הנובעים ממדיניות הממשלה ומעמדת הדרג הבירוקרטי שלה. חסמים אלה משפיעים ללא ספק על העצמת ההבדלים בין שתי האוכלוסיות ועל שאלת מעמדה של האוכלוסייה הערבית בישראל (דיון נרחב בשאלת החסמים ראו פרק 3, מדיניות הממשלה כלפי האזרחים הערבים).

ד. גישות בחקר יחסי יהודים-ערבים

לפי הנחת הפוליטיזציה אשר פיתח סמי סמוחה, הערבים והיהודים בישראל מושפעים בעת ובעונה אחת מכוחות חיוביים ושליליים, היוצרים איזונים ומונעים עימותים בין שני הצדדים. הנחה זו אמנם אינה מתעלמת מהכוחות השליליים הגורמים לריחוק בין שני הצדדים, אולם היא גורסת שלצד זאת פועלים גם כוחות חיוביים המרככים את המגמות השליליות, ולכן תוצאת העימות בין רוב ומיעוט במדינה אינה חייבת בהכרח להתבטא במשבר, בעימות ובאלימות, כפי שצופה הנחת ההקצנה (ראו להלן). יש הרואים בפוליטיזציה חלק מתהליך רחב יותר, שזכה לכינוי "ישראלזציה"⁹.

סמוחה גורס שהיהודים והערבים עברו את סף ההסתגלות וההשלמה עם עצם קיומו של האחר (אף כי טיעונו אינם מתיישבים בהכרח עם "השיח הדמוגרפי" המתנהל בישראל בשנים האחרונות): הרוב היהודי השלים עם קיומו של מיעוט ערבי גדול, ואילו הערבים השלימו עם העובדה שהם מיעוט במדינת ישראל. המגמות ההיסטוריות ביחסי יהודים-ערבים, לרבות המפנה לרעה שחל מאז רצח רבין ועליית ממשלת הליכוד לשלטון (1996) וביתר שאת מאז אירועי אוקטובר 2000, לא ערערו את המסגרת של "מדינה יהודית ודמוקרטית" (שבתוכה מתנהלים יחסים אלה) עד כדי התפתחותה של מלחמת אזרחים. לדברי סמוחה, גורמים אחדים תורמים ליציבות: שמירת האיזון הדמוגרפי בין הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי, היעדר שוויון בין כוחם של היהודים לבין כוחם של הערבים, נחישותו של הרוב היהודי לשמר את אופייה של המדינה כ"מדינה יהודית ודמוקרטית", התועלת המרובה שהערבים מפיקים מחיים במדינה דמוקרטית ומודרנית והיעדר חלופה טובה יותר לחיים כמיעוט ערבי במדינה יהודית.

הפוליטיזציה ניזונה משני תהליכים בסיסיים החלים בחברה הערבית. האחד הוא תהליך שזכה לכינוי "ישראלזציה", אשר קושר את הערבים קשר הדוק למדינה וליהודים בתחומי חיים רבים, תוך הדגשת הפן האזרחי בזהותם; האחר הוא

9 סמי סמוחה, מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל 2004, אוניברסיטת חיפה: המרכז היהודי-

תהליך דמוקרטיזציה של החברה ושל המשטר בישראל, אשר מחזק את התודעה הפוליטית של האזרחים הערבים ומאפשר להם להתארגן באופן עצמאי כקבוצת אינטרס, להביע מחאה ולנהל מאבק נמרץ לשיפור מעמדם ולשוויון, וזאת בלא להיתקל בדיכוי אלים מצד הממסד ומצד הרוב היהודי. הערבים מסכימים לקיומה של ישראל לא רק מחוסר בררה אלא גם משום שהם מסתגלים בהדרגה לחיים בישראל ומגלים בהם יתרונות, כגון פיתוח כלכלי ברמה גבוהה, שירותי רווחה טובים ודמוקרטיה. סעיד זידאני היטיב לבטא זאת: "אנו מכירים בזכותם של היהודים להקים ולקיים מדינה עצמאית ולחיות בשלום בארץ הזו. לא מאהבת ציון הגענו להכרה זו אלא מהבנת כורח המציאות מחד, ומהערכת הקשר ההיסטורי בין היהודים ובין הארץ מאידך. בניגוד לפלסטינים ולערבים אחרים, אנו מפיקים תועלת לא מבוטלת מהדמוקרטיה הישראלית, למרות הפגמים שלה, וממדיניות הרווחה החברתית, למרות הקיפוח".¹⁰

לפי הנחת הפוליטיזציה, הציבור היהודי ניזון אף הוא ממגמות שהשפעתן אינה כה רעה מבחינת היחסים עם הערבים. סמוחה גורס שהאזרח היהודי מודע יותר מבעבר להפליה שממנה סובלים הערבים ומפגין נכונות רבה יותר להעניק להם שוויון אזרחי. בקרב הרוב היהודי מתחדדת ההבחנה בין הפלסטינים בתחומי הקו הירוק ובין הפלסטינים שמעבר לו, וגוברת ההשלמה עם קיומו של מיעוט ערבי במדינה ועם ראייתו כחלק אינטגרלי מן החברה הישראלית. ככל שמתפשטות בחברה הישראלית נורמות של זכויות פרט ושל שוויון, המדינה אף היא מיישמת בהדרגה מדיניות שוויונית יותר כלפי אזרחיה הערבים.

אחד הנתונים המאששים את הנחת הפוליטיזציה הוא העובדה שמאז קום המדינה ועד היום, שיעור האלימות על רקע לאומי בין אזרחים יהודים לבין אזרחים ערבים הוא נמוך ביותר ועומד על מקרים ספורים בשנה; מקרי הרצח אף נדירים עוד יותר. אלוף הראבן גורס כי נתונים אלה על מיעוט האלימות בין יהודים לבין ערבים אזרחי המדינה בולטים על רקע העובדה שבמשך כל שנות הסכסוך הבלתי פתור בין ישראל לבין שכנותיה, רבים מהיהודים התייחסו אל האזרחים הערבים כאל קטגוריה נוספת בסכסוך, גם אם בדרך עמומה.¹¹

10 סעיד זידאני, "המועקה של הערבים הפלסטינים בישראל", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 92.

11 אלוף הראבן, "לקראת שנת 2025: התייחסות חברה אזרחית משותפת ליהודים ולערבים בישראל?", **המזרח החדש**, ל"ז (תשנ"ה), עמ' 23-35.

יצחק רייטר מציג גישה אחרת, שהוא מכנה "מצב לא רע בהתחשב בנסיבות האזוריות". גישה זו גורסת, שבהתחשב בנסיבות קיומו של הסכסוך הממושך והקשה בין ישראל לבין הפלסטינים, היה אפשר לצפות למערכת יחסים אלימה בין הרוב לבין המיעוט בישראל, אך לא כך היה. הערבים בישראל לא פנו לדרך של מרי אזרחי כולל, וההתפרצויות האלימות האקראיות (כמו ב"יום האדמה" ב-1976 ובאירועי אוקטובר 2000) הן תופעה מצומצמת יחסית שהמדינה והחברה היהודית יכולות לשאת. ההבדל בין גישה זו לבין התפיסה העומדת בבסיסה של הנחת הפוליטיזציה הוא בכך, שהגורם הממתן העיקרי מבחינת הערבים בישראל הוא לאו דווקא ההיבטים החיוביים של אזרחותם הישראלית או סובלנותו של הרוב היהודי כלפיהם, אלא עוצמתן המרתיעה של המדינה ושל זרועות הביטחון שלה, לצד הכרתם כי אין להם חלופה טובה יותר בשטחי הרשות הפלסטינית.

לפי הנחת ההקצנה, מונח שסמוחה דן בו,¹² הערבים והיהודים שרויים בתהליך היסטורי של ניכור הדדי, של התרחקות ושל עימות פוטנציאלי; הסכסוך האלים בין שני הצדדים בוא יבוא, והשאלה היא רק מתי. מוצטפא כבהא אף מרחיק לכת וטוען, כי התהום הפעורה בין הצדדים קיימת מאז 1948, ומכאן שאין זה נכון כלל לדבר על היווצרותו של קרע, מאחר שמלכתחילה לא שרר מצב של איחוי ושל אינטגרציה בריאה בין שתי האוכלוסיות.¹³

לדידם של סמוחה ורייטר, הנחת ההקצנה גורסת שמאז 1967 חלים בחברה הערבית תהליכים של פלסטיניזציה ושל אסלאמיזציה, המרחיקים אותה מהחברה היהודית. הערבים אינם מוכנים להשלים עם מעמדם כמיעוט ערבי במדינה יהודית משום שהם רואים את עצמם חלק מרוב אזורי; יתרה מכך, המוסלמים שעמדתם מיוצגת על ידי התנועה האסלאמית אינם מוכנים לקבל הגמוניה של יהודים על ארץ שכבש צבאו של הנביא מוחמד. ככלל, הערבים מתוסכלים מתהליך המודרניזציה, אשר מצד אחד מגביר את ציפיותיהם, אולם מצד שני אינו מעניק להם את האפשרויות ואת ההזדמנויות להגשים אותן. מנקודת המבט הפלסטינית

12 להרחבה ראו: סמוחה, מדד 2010 (הערה 5 לעיל), עמ' 8; יצחק רייטר, "מבוא: דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 16-20.

13 מוצטפא כבהא, "יחסי רוב-מיעוט במבחן דו־קיום שוויוני", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 58-62.

הם זועמים על הכיבוש הישראלי, על הדיכוי, על ההשפלה ועל ההרג של בני עמם ברצועת עזה ובגדה המערבית.

גם בחברה היהודית חל מאז 1967 סחף לצד הימני במפה הפוליטית ואף לצדה הימני הקיצוני. דן שיפטן מסביר שבזרם המרכזי בציבור היהודי חל תהליך מתמשך של הפנמת ההכרה כי הערבים בישראל הם איום ואולי אף אויב. לדבריו, חוגים גדלים והולכים בציבור היהודי מתכחים מהאשליה של פתרון "פייסני" כלפי מאווייהם הלאומיים של האזרחים הערבים, ותחת זאת הם תובעים מהמדינה לאמץ פתרונות כוחניים יותר. מגמות אלה מתבטאות היטב בסקרי דעת קהל¹⁴ (להרחבה ראו בהמשך פרק זה). למשל, סקר מדד הדמוקרטיה לשנת 2011 מצא שרק כשני שלישים מהציבור היהודי רואים באזרחים הערבים "ישראלים". 77.9% מהיהודים תומכים בהדרת הציבור הערבי מתהליכי קבלת ההחלטות לא רק בנושאים של שלום וביטחון, אלא גם בנושאים חברתיים-כלכליים ובנושאים הנוגעים לשיטת הממשל (69.5%). שיעורם של הדוחים את הטענה שהערבים בישראל מקופחים עומד על 52.5%¹⁵.

סמוחה מסביר כי המדינה אף היא אינה ממלאת את תפקידה כראוי. היה עליה לפעול למיתון הקונפליקט בין המיעוט לבין הרוב, אך במקום להקפיד על נטרליות, היא נוקטת עמדה לטובת הצד היהודי, מזניחה את הצד הערבי, מפלה אותו ואינה יוזמת פעילות חינוכית מסודרת לסובלנות ולדו־קיום בין שני הצדדים.

יש הרואים בהסכמי אוסלו (1993) נקודת ציון שהגבירה את ההתעוררות הלאומית של הערבים בישראל, לאחר שהתחוויר להם שמקומם אינו במדינה הפלסטינית העתידית אלא במדינת ישראל, ולפיכך עליהם לבחון מחדש את מעמדם כמיעוט במדינה. מכאן תהליך שזכה לכינוי "הפתיחה מחדש של תיקי 1948", עיסוק באותם פצעים שלא הגלידו מאז מלחמת 1948, הנוגעים לאופייה של מדינת ישראל ולשאלות שנתרו בלתי פתורות, כגון שאלת העקורים ("הפלסטים במולדתם") או

14 דן שיפטן, "יוחסי יהודים-ערבים בישראל: מאשליית 'פתרון' לבקרת נזקים", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 198-219.

15 http://www.idi.org.il/events1/Events_The_President's_Conference/2011/Pages/main.aspx.

הבעלות על נכסי הנפקדים (לדיון נרחב ראו פרק 2, ההיבט ההיסטורי-לאומי). הקושי הוא בכך שפתיחת תיקי 1948 היא חד־צדדית ונעשית בעיקר בצד הערבי; הצד היהודי נמנע מלעסוק בנושא שנתפס בעיניו כפתיחת תיבת פנדורה.

רבים רואים באירועי אוקטובר 2000 נקודת ציון רבת־חשיבות בהקצנה. עוזי דיין ומוחמד אמארה טוענים, שהאירועים היו אבן דרך בתהליך של נתק גובר והולך בין יהודים לבין ערבים במדינה, שהתבטא בהעמקת חוסר האמון ההדדי, בנתק בקשרים האישיים והמסחריים בין הצדדים ובהתחזקות הניכור, השנאה וביטויי הדה־לגיטימציה ההדדיים. היחסים בין הצדדים מתאפיינים באי־ודאות רבה: הערבים חוששים לגורלם מאחר שהדיבורים על טרנספר או על חילופי שטחים נשמעים בתכיפות רבה יותר מאי־פעם; בצד היהודי עולים ספקות רבים יותר מבעבר בדבר האפשרות של דוקיום וחיי שיתוף עם הערבים.¹⁶ יצחק רייטר ורבאח חלבי גורסים, שהיחסים בין יהודים לבין ערבים בישראל עומדים כיום על מסלול של התנגשות: מצד אחד, המיעוט הערבי, שהתפכח והצמיח מקרבו את "הדור הזקוף", לא יסכים עוד להחזיר את המצב לקדמותו והוא דורש שהמדינה תהיה "יהודית" פחות ו"דמוקרטית" יותר. לצד זאת הוא דורש לסיים את הכיבוש בשטחים ולחתום על הסכם שלום לפי קווי המתאר של הרשות הפלסטינית. מצד שני, הרוב היהודי סבור שהוא משלם מחיר כבד בעבור השלום, והוא דורש פיצוי: הדגשת האופי היהודי של המדינה וחיזוק סמליה הציוניים.¹⁷

אירועי מלחמת לבנון השנייה שהתרחשה בקיץ 2006 עשויים לשמש הוכחה נוספת לנכונותה של הנחת ההקצנה. השופט האשם ח'טיב, ששימש חבר ועדת אור, סבור שמלחמת לבנון תרמה לאווירה הקשה ולחוסר האמון ההדדי בין שתי האוכלוסיות. לדבריו, "מי שעקב אחר התקשורת בימי המלחמה הבחין באווירה של התלהמות, הסתה וחילופי האשמות בין אנשים שונים משני המגזרים,

16 מוחמד אמארה, "ההיבט הפוליטי של יחסי יהודים-ערבים בישראל", בתוך: שלמה חסון וח'אלד אבו־עסבה, **יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה: בעיות, מגמות, תרחישים והמלצות**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2004, עמ' 47-53; עוזי דיין, "אזרחי ישראל הערבים בהערכת המצב הלאומית", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 44-50.

17 רבאח חלבי, "לקראת התנגשות בלתי נמנעת", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 190-197.

בעיקר בין חברי כנסת ערבים לאנשי ציבור ואנשי תקשורת יהודים.¹⁸ אחרים סבורים שדילמת הזהות של הערבים בישראל התחדדה לאין ערוך בתקופת המלחמה בלבנון: הניגוד החריף בין זהותם הפלסטינית והערבית ובין אזרחותם הישראלית הלך והעמיק והוא השתקף בבירור בנסיגה ביחסים בין יהודים לבין ערבים במדינה. הציבור היהודי ציפה שהמיעוט הערבי יזדהה עם המדינה ויגנה את חיזבאללה, אולם תגובה זו בוששה לבוא. לעומת זאת, גברו קולות הביקורת בקרב הערבים נגד מדיניות הממשלה, שנתפסה כתוקפנית וכמחריחית מלחמה.¹⁹ למרבה הפרדוקס, המלחמה הגבירה את המתיחות בין היהודים לבין הערבים, אף שהאוכלוסייה האזרחית הערבית שילמה במלחמה זו מחיר כבד לא פחות מששילמה האוכלוסייה האזרחית היהודית, בין בחיי אדם (18 הרוגים ערבים לעומת 21 הרוגים יהודים) ובין בנוקי רכוש ובפגיעה בכלכלה.

כך גם האירועים האלימים שהתרחשו בעכו ביום הכיפורים של שנת 2008. נהג ערבי נכנס אז ברכבו לשכונה מעורבת בעיר ונרגם באבנים על ידי יהודים שמחו על הפגיעה בקדושת היום. האירועים נמשכו ימים אחדים ובמהלכם יידו יהודים וערבים אבנים אלה על אלה, הציתו בתים ופגעו בכלי רכב וברכוש.²⁰ לאחר מכן התפשטו האירועים האלימים והיו לעימותים בין יהודים וערבים גם מחוץ לגבולותיה של עכו.²¹

18 השופט האשם ח'טיב, **הערבים בישראל: שלוש שנים לפרסום דו"ח ועדת אור**, אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2007, עמ' 26.

19 בסקר שערך מכון מדא אלי-כרמל לאחר המלחמה לבחינת עמדות הציבור הערבי, הגדירו 75% מהנסקרים את פעילותה הצבאית של ישראל במהלך המלחמה כ"פשע מלחמה", ו-43% טענו כי ישראל הייתה יוצאת למלחמה בכל מקרה, ללא קשר לחטיפתם של החיילים. הסקר נערך בקרב מדגם מייצג של 500 נסקרים ערבים. טעות הדגימה המרבית - 4%. ראו: **המודיע**, 8 בספטמבר 2006.

20 ג'קי ח'ורי, "המהומות בעכו: היהודים כיתרו אותי ואת בני וצעקו מוות לערבים", **הארץ**, 10 באוקטובר 2008, עמ' 3; יואב שטרן, "המהומות בעכו: המתח בעכו גואה והמצדדים הנצים מתכוננים לקרב הבא", **הארץ**, 13 באוקטובר 2008, עמ' 6.

21 למשל, כאשר צעירים יהודים הציתו בתים שהתגוררו בהם ערבים בשכונת התקווה בתל-אביב. יובל גורן, "הערכה: יהודים בתל-אביב התנקמו בערבים בעקבות מהומות עכו", **הארץ**, 22 באוקטובר 2008, עמ' 1.

מבצע "עופרת יצוקה" בעזה שנערך בחודשים דצמבר 2008 וינואר 2009 גרר אחריו הקצנה נוספת ביחסים שבין המדינה והאזרחים הערבים. המבצע (או בשמו האחר "מלחמת עזה") החל על רקע ירי מתמשך של טילים ופצצות מרגמה מכיוון רצועת עזה אל יישובים בישראל ושם לו למטרה לפגוע בתשתית החמאס בעזה. במבצע נהרגו למעלה מאלף פלסטינים ובהם מאות אזרחים שלא השתתפו בלחימה ואלפים נפצעו. כמו כן נהרגו 13 חיילים ואזרחים ישראלים ונפצעו מאות. במהלך הלחימה כינסו אזרחים ערבים בישראל הפגנות ועצרות מחאה ומאות נעצרו.²²

מאורע נוסף שנודעה לו השפעה חשובה על יחסי יהודים-ערבים בישראל הוא משט האניות אשר יצא לדרכו מתורכיה לכיוון רצועת עזה במאי 2010. מטרתו של המשט הייתה לשבור את המצור הישראלי על רצועת עזה, אולם כוחות צה"ל מנעו מהאניות להגיע ליעדן. בין מאות האנשים שנטלו חלק במשט נמנו גם אישי ציבור ערבים אזרחי ישראל, למשל חברת הכנסת חנין זועבי, ו"ר ועדת המעקב העליונה של האזרחים הערבים בישראל מוחמד זיידאן וראש התנועה אסלאמית הצפונית שיח' רא'אד צלאח. השתתפותם של אזרחים ערבים במשט, ובייחוד של חברת הכנסת זועבי, עוררה זעם רב בציבור היהודי. זועבי היתה יעד לניסיונות תקיפה פיזית ואף לחקיקה שביקשה להצר את צעדיה באופן אישי (שלילת זכויות היתר שהוקנו לה כחברת כנסת). בעקבות אירועי המשט גם ניכרה הקצנה ביחסים בין חברי כנסת יהודים לחברי כנסת ערבים ואף גברו ניסיונותיהם של גורמים שונים בימין הישראלי לחוקק חוקים במסגרת המכונה "חוקי נאמנות-אזרחות". כאלה היו, למשל, דבריהם של חבר הכנסת אופיר אקוניס מהליכוד, אשר טען כי חבר הכנסת אחמד טיבי (רע"ם-תע"ל) העביר ליוזמי המשט מידע על הסיוע ההומניטרי הנדרש בעזה, ובשל כך סירב אקוניס לשתף עמו פעולה בתחום הפרלמנטרי; שר הפנים אלי ישי אמר: "הצהרות אינן

22 ראו: יהונתן לוי, "נשק השב"כ נגד מפגנים ערבים: שיחות אזהרה והרצאות על ציונות", **הארץ**, 1 בינואר 2009, עמ' 6; "מאות הפגנים בכל הארץ במחאה על המלחמה בעזה", **הארץ**, 4 בינואר 2009, עמ' 2; עפרי אילני, "מפגנים בקמפוס נגד המבצע? האוניברסיטה תביא יס"מ ומג"ב", **הארץ**, 8 בינואר 2009, עמ' 4; יובל גורן ונועה קושרק, "המתח עולה בלוד: שני מטעני צינור נדקו על בתי יהודים", **הארץ**, 11 בינואר 2009, עמ' 1; יואב שטרן, יהונתן לוי ועפרה אידלמן, "יותר מ-700 ערבים נעצרו בהפגנות בישראל מאז תחילת המבצע בעזה", **הארץ**, 18 בינואר 2009, עמ' 1.

מספיקות להתמודדות עם מקרים כמו עזמי בשארה וחנין זועבי. כל מי שבוגד במדינה, תישלל אזרחותו".²³

לבסוף, יש המדברים על גישה חדשה שהיא שילוב בין תהליך ה"ישראליזציה" (העומד בבסיס "הנחת הפוליטיזציה") לבין תהליך ה"פלסטיניזציה" (העומד בבסיס "הנחת ההקצנה"). רכס כינה גישה זו "לוקליזציה של המאבק הלאומי", קרי הקניית תוכן לאומי-ערבי-פלסטיני למהות הישראלית של הזהות. בקרב הערבים בישראל הלכה והתחזקה ההכרה, כי הפתרון למהווייהם הלאומיים אינו טמון בשטחי הרשות הפלסטינית אלא בישראל.²⁴

חוגים אינטלקטואליים בציבור הערבי, המדגישים את אזרחותם הישראלית לצד תודעתם הלאומית הפלסטינית, מבהירים כי אין בכוונתם לקרוא תיגר על עצם קיומה של מדינת ישראל אלא למתוח ביקורת על מדיניות הממשלה בתחומים שונים (פוליטי, חברתי, הכלכלי). עם זאת, בעיני הרוב היהודי, ביקורת כזו, הבאה דווקא מצד חוגים אינטלקטואליים ערביים, נתפסת לעתים כניסיון לקעקע את אופייה היהודי-ציוני של ישראל.

הדברים האמורים לעיל מאפיינים את הציבור הפוליטי הערבי ובעיקר את האליטות. לעומתם, הציבור הערבי מביע עמדה שונה בסקרי דעת קהל. בציבור זה חלים תהליכים של דה-פוליטיזציה הדומים לאלה שבציבור היהודי, הבאים לידי ביטוי בירידה בשיעור ההשתתפות בהצבעה לכנסת ובהעדפת תגמולים אישיים (עבודה, השכלה, פיתוח כלכלי) על פני האידאולוגיה שמייצגות המפלגות הפוליטיות.

²³ למשל: יהונתן לוי, "ח"כ אקוניס לח"כ טיבי: לא אקדם חוקים שלך כי תמכת במשטח מלוב", **הארץ**, 13 ביולי 2010, עמ' 2; יהונתן לוי, "אלי ישי יוזם חוק לשלילת אזרחות של 'בוגדים'", **הארץ**, 11 באוקטובר 2010, עמ' 2; יהונתן לוי, "אושר סופית החוק לשלילת אזרחות ממורשעים בריגול או בגידה במדינה", **הארץ**, 29 במרץ 2011, עמ' 12.

²⁴ אלי רכס, "ערביי ישראל כגשר לשלום" - גלגוליה של תפיסה, **המזרח החדש**, ל"ז (תשנ"ה), עמ' 79-86.

ה. דימויים הדדיים ותפיסות ה"אחר"²⁵

דומה שאין דרך אובייקטיבית למדוד את היחסים בין הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי בישראל. יתרונם של סקרי דעת קהל הוא בכימות הסטטיסטי שהם מציגים, דבר המאפשר לעמוד על הלכי רוח ועל מגמות התפתחות, בייחוד כאשר אותם סקרים נערכים לאורך זמן. אולם אליה וקוץ בה: יש לנקוט מידה של זהירות בהסתמכות על סקרים וזאת מכמה סיבות. לא אחת השאלות בסקרים מנוסחות בדרך מוטת, והאמינות והמהימנות של התשובות הניתנות בהם (במיוחד בסקרים הנערכים באמצעות הטלפון) מוטלות לעתים בספק. סיבות שונות עשויות להוליך לכך, למשל אי-בהירות בדבר הגוף העורך את הסקר וחששו של המראוויין להתבטא בחופשיות או חוסר יכולתו לעשות כן. יתר על כן, האפשרות להגיע לדגימה איכותית כרוכה בקשיים (יכולת להגיע לקבוצות אוכלוסייה מרוחקות, קשיים באיתור מראוויני הדגימה ועוד).

25 הדברים בחלק זה מבוססים בין היתר על ממצאים מסקרי דעת קהל שנערכו בשנים האחרונות:

א. סקר "מדד הדמוקרטיה הישראלית 2006", שנערך בפברואר 2006 על ידי **המכון הישראלי לדמוקרטיה ומרכז גוטמן**, בקרב מדגם מייצג של כ-1,200 יהודים וערבים ראו אתר "מדד הדמוקרטיה הישראלית" של המכון הישראלי לדמוקרטיה:
<http://www.idi.org.il/hebrew/departments.asp?did=379>

ב. סקר "מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל 2006", שנערך בפיקוחו של פרופ' סמי סמוחה בקרב מדגם מייצג של 720 ערבים (לרבות דרוזים ובדווים) ו-700 יהודים. לממצאים המלאים של "מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל - 2004", ראו:

<http://soc.haifa.ac.il/~s.smootha/download/IndexArabJewishRelations2004Heb.pdf>;

למצאת על "מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל 2006" ראו:

<http://socres.haifa.ac.il/images/presentations/samocha.ppt>

ג. סקר מכון **Market Watch**, שנערך בסוף 2006 בקרב מדגם מייצג של 500 יהודים ו-500 ערבים;

ד. סקר **תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי**, שנערך בדצמבר 2006 וינואר 2007 בקרב מדגם מייצג של 510 ערבים. לממצאי הסקר ראו:

http://www.dayan.org/kapjac/arab_survey_2007.pdf

ה. סקר מכון **מדא אל-כרמל**, שנערך בחודשים ינואר-מארס 2004 בקרב מדגם מייצג של 840 ערבים. לתקציר הממצאים ראו:

<http://www.mada-research.org/arabic/archive/Annualh.pdf>

ו. סקר **המרכז למאבק בגזענות**, שנערך בדצמבר 2006 בקרב מדגם מייצג של 500 יהודים.

על אף כל המגבלות הללו, סקרי דעת קהל משמשים כלי חשוב ומרכזי לקריאת המפה החברתית והפוליטית של החברה הערבית בישראל. להלן יוצגו ממצאים ממחקרים שערכו גופי מחקר שונים, הן יהודיים והן ערביים. עם זאת, לאור הנאמר לעיל, יש להתייחס אליהם בזהירות ולהתחשב בנסיבות הספציפיות שבהן נערך כל מחקר וסקר.

1. יחסי יהודים-ערבים: היבטים חיוביים

1. כללי

תמונת המצב המצטיירת מסקרי דעת הקהל על מערכת היחסים בין יהודים לבין ערבים בישראל אינה כה מעודדת, אולם בכל זאת ניתן למצוא בה כמה נקודות אור.

סקריו של סמוחה מצביעים על נכונות רבה מאוד לשילוב בין שתי האוכלוסיות: 92.9% מהערבים ו-77.5% מהיהודים מוכנים ליחסי חברות הדדיים. עם זאת, הממצאים הנוגעים למגורים שונים: לעומת 67.5% מהערבים המסכימים לגור בשכונות יהודיות, רק 35.6% מהיהודים מסכימים שערבים יגורו בשכונותיהם (ראו בהמשך).

סקר של תכנית קונרד אדנאואר משנת 2006 הראה שרוב של 61% מהערבים הגדיר יחסי יהודים-ערבים כיום כטובים עד טובים מאוד, לעומת 36% שסברו כי היחסים רעים עד רעים מאוד. לעומת זאת, לפני עשר שנים סברו רוב גדול יותר מן הערבים (68%) שהיחסים בין יהודים לבין ערבים אז היו טובים עד טובים מאוד, ואילו פחות מ-24% סברו שהיחסים אז היו רעים עד רעים מאוד.

בספטמבר 2011 פורסמו ממצאים של מחקר עמדות הנוגעות לשוויון בין יהודים לערבים שערכה עמותת סיכוי לקידום שוויון אזרחי. מהמחקר עולה כי רוב האזרחים היהודים - 74% - מודעים לכך שהאזרחים הערבים במדינה מופלים לרעה, ו-53% מהם הגדירו את חוסר השוויון הזה כדבר המפריע להם. 40% מהיהודים הביעו נכונות לפעולות שיצמצמו את ההפליה ואת הפערים גם אם הם עצמם ייפגעו מכך. 60% בקרב היהודים רואים בהענקת שוויון לערבים אינטרס של המדינה.²⁶ 59% מהיהודים הביעו תמיכה בשילוב אזרחים ערבים ובשוויון יהודי-ערבי בתחום החברתי (65%), הכלכלי (70%) והפוליטי (52%), אם כי תוך שמירה על מקומות מגורים נפרדים.^{27, 28}

26 נואהד עלי ושי ענבר, מי בעד שוויון? שוויון בין ערבים ליהודים בישראל: סיכום מחקר עמדות, ירושלים וחפה: סיכוי, ספטמבר 2011, עמ' 31.

27 הערת העורך: הטקסט הן בממצאי הסקר של עמותת סיכוי ובממצאי הסקר של סמוחה לא הופיע במהדורה הראשונה.

28 עלי וענבר (הערה 26 לעיל), עמ' 32.

מחקר העמדות של סיכוי מלמד עוד כי גם האזרחים הערבים מעוניינים להשתלב בחייה החברתיים (88%), הכלכליים (81%) והפוליטיים (78%) של המדינה.²⁹ עוד עלה מהמחקר כי 48% מהיהודים תומכים בכך שהמדינה תכיר באזרחים הערבים כמיעוט לאומי שהוא חלק מהעם הפלסטיני, ושיעור זהה של יהודים מתנגדים לכך (48%); 33% מהיהודים תומכים בחוק שיקבע ייצוג הולם לאזרחים הערבים בכל מוסדותיה של המדינה ו-55% מהם מתנגדים לכך; 40% מהיהודים תומכים במתן הזכות לאזרחים הערבים לקיים לעצמם אוטונומיה חינוכית, דתית ותרבותית, לעומת 60% מתנגדים; 55% מהיהודים הסכימו לקביעה שעל מדינת ישראל להיות מדינתם של היהודים ושל הערבים, ו-42% התנגדו לה; 73% מהיהודים תומכים במתן ביטוי מתאים לאזרחותם של הערבים במדינת ישראל גם בסמלי המדינה כמו הדגל וההמנון, ואילו 25% מהם מתנגדים לצעד שכזה.³⁰

2. תמיכה בשוויון זכויות

לפי סקרי של סמוחה, רוב הציבור היהודי תומך במדיניות של שוויון כלפי האזרחים הערבים. בשנת 2010 הביעו 60.8% מהערבים ו-76.9% מהיהודים שהשתתפו בסקר הסכמה לאמירה ש"לערבים וליהודים צריכות להיות גם זכויות שוות וגם שוויון בחובות הנאמנות למדינה". מדד הדמוקרטיה לשנת 2011 מצא, כאמור לעיל, גישה מדירה של יהודים כלפי ערבים, ואילו סקר מכון ירושלים לחקר ישראל שנערך ב-2012 (ראו לעיל) מצא נכונות מצד היהודים לשוויון האזרחים הערבים במישור האזרחי והתנגדות להכרה בהם כמיעוט לאומי על כל המשתמע מכך.

3. הכרה בלגיטימיות של הצד האחר

בקרב יהודים וערבים כאחד בולטת הנכונות להכרה הדדית בלגיטימיות של כל צד: הסקר של סמוחה מ-2010 מלמד ש-57.2% מהערבים ו-66.2% מהיהודים סבורים שליראלי יש זכות להתקיים כמדינה, אך 16.5% מהיהודים שללו את זכותם של האזרחים הערבים לחיות במדינת ישראל כמיעוט לאומי.

29 עלי וענבר (הערה 26 לעיל), עמ' 41.

30 שם, עמ' 34.

ממצאים מן הצד היהודי: לפי הסקר של סמוחה מ-2006, שיעור היהודים שהסכימו של ערבים זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות עמד על 76.9%. עם זאת, בעשור שבין 1996 ל-2006 חלה עלייה בשיעור היהודים השוללים את זכותם של הערבים לחיות כמיעוט במדינת ישראל: מ-9.8% (ב-1995) עד 16.0% (ב-2006). כמו כן, שיעור היהודים השוללים את זכותם של הערבים לחיות בתור מיעוט לאומי בתוך מדינת ישראל עמד על 19.5% ב-2006. עם זאת, מדובר במיעוט שולי וקטן יחסית בהתחשב בנסיבות הקיימות של התמשכות הסכסוך הישראלי-פלסטיני והתרחשותה של אינתיפאדת אל-אקצא.

ממצאים מן הצד הערבי: רוב מוצק של הערבים תומך בפתרון השאלה הפלסטינית על בסיס הנוסחה "שתי מדינות לשני העמים". בסקר של סמוחה (2006) השיבו 87.2% כי פתרון זה מקובל עליהם. שיעור דומה התקבל בסקר של תכנית קונרד אדנאואר (2006) - 88.6%. המשמעות היא שהציבור הערבי בישראל, רובו ככולו, מקבל את קיומה העצמאי של ישראל כמדינה, כתוצאה סופית של יישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. זאת ועוד, לפי הסקר של סמוחה מ-2006, רוב הציבור הערבי מקבל את קיומה העצמאי של ישראל (75.4%) ואת הגדרתה כמדינה "יהודית ודמוקרטית" (67.5%). עם זאת, הוא אינו מוכן להשלים עם הגדרתה של ישראל כ"מדינה ציונית" (ראו בהמשך).

4. ירידה בתמיכה באלימות כאמצעי להשגת יעדים פוליטיים

אחד הממצאים הבולטים בסקרים הוא הירידה בשיעור התמיכה של הציבור הערבי באלימות כאמצעי להשגת מטרות פוליטיות. לפי סקרו של סמוחה, שיעור התמיכה באלימות שעמד על 17.9% ב-1976 (השנה שבה התרחש "יום האדמה"), ירד ל-6.0% ב-1995 והגיע לשפל של 1.9% ב-2004. ב-2006 עלה שיעור זה במקצת (ל-4.8%), אולם מדובר בשיעור זניח. שמעון שמיר רואה בכך אישור לרושם הרווח, שהאזרחים הערבים מודעים במידה רבה לנזקיה של ההתפרצות האלימה באוקטובר 2000.³¹ ממצאיו של מדד יחסי יהודים-ערבים לשנת 2010

31 שמעון שמיר, **הערבים בישראל: שנתיים לפרסום דו"ח ועדת אור**, אוניברסיטת תל-אביב:

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2005.

מלמדים ש-66.8% מהערבים ו-90.1% מהיהודים סבורים שעל אזרחי המדינה, יהודים וערבים כאחד, לפעול לשינוי מעמד ומערכת היחסים בינם לבין עצמם בדרכים חוקיות ודמוקרטיות בלבד.

ז. יחסי יהודים-ערבים: היבטים שליליים

בשנים האחרונות חלו התפתחויות אחדות שהשפיעו לרעה על עמדות היהודים והערבים: היעדר שיפור במדיניות הממשלה, התמשכות אינתיפאדת אל-אקצא, הנתק בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית בעקבות עליית החמאס לשלטון והחרם שהטילה ישראל על ממשלת החמאס, וכן התרחשותה של מלחמת לבנון השנייה (קיץ 2006).

1. תחושות הדדיות של איום וניכור

התופעה הבולטת בהתייחסות ההדדית של יהודים וערבים היא התחושה שהצד האחר הוא בבחינת איום. סימנים רבים מעידים שבשנים האחרונות, בייחוד בעקבות אירועי אוקטובר 2000, החרפו החששות ההדדיים בשני המגזרים וכל צד מצביע על שורה של איומים מצטברים המסכנים אותו.

היהודים מצביעים על איומים אלה: "האיום הדמוגרפי", דהיינו שיעור הריבוי הטבעי הגבוה של הערבים בישראל המאיים על יכולתה של ישראל לשמר רוב יהודי לאורך זמן; הניסיון לפתוח את "תיקי 1948" והקריאה לחזרתם של "הפליטים במולדתם" ליישוביהם המקוריים שנהרסו או שמהם גורשו, אשר במקומם הוקמו יישובים יהודיים; שלילת אופייה היהודי והציוני של ישראל והגדרתה כ"תולדה של פעולה קולוניאליסטית" (כפי שהדבר התבטא במסמך "החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל" שהתפרסם בסוף 2006); הזדהות של חלק מהערבים עם אויבי המדינה ברשות הפלסטינית, במדינות ערב ואף באיראן (ומכאן הפניית האשמה כלפיהם הבאה לידי ביטוי בכינוי "גיס חמישי"); יצירת גושי התיישבות ערבית בגליל, באזור "קו התפר" ובנגב, תוך התעלמות מחוקי התכנון והבנייה; ולבסוף, הערבים נתפסים ככפויי טובה אשר אינם מעריכים את אזרחותם בישראל ואת רמת חייהם במדינת רווחה דמוקרטית, בהשוואה לאחיהם בשטחי הרשות הפלסטינית ובמדינות ערב. תחושות אלה מתבטאות בממצאי הסקרים. לפי הסקר של סמוחה מ-2006, 64.4% מהיהודים הביעו חשש כי הערבים מסכנים את המדינה בגלל שיעור ילודה גבוה, 71.3% חששו ממאבקם של הערבים לשינוי

אופייה היהודי של המדינה, 68.4% הביעו דאגה מהאפשרות שהערבים יפתחו במרד עממי, ו-83.1% חששו מתמיכה של הערבים במאבקו של העם הפלסטיני.

ה"פוביה" מפני ערבים בולטת גם בחיי היום-יום. לפי סקר של המרכז למאבק בגזענות ב-2006 שבדק את תחושותיהם של היהודים למשמע שיחה בערבית בין אנשים ברחוב, השיבו 43.6% שהם חשים אינוחות, 49.9% השיבו שהם מרגישים חשש ו-30.7% אמרו שהדבר מעורר בהם שנאה. באותו סקר הסכימו 56.2% מהיהודים לטענה שהערבים אזרחי ישראל הם בגדר איום ביטחוני ודמוגרפי על אופייה של המדינה.

מהסקר של המרכז למאבק בגזענות עולה תמונה עגומה בדבר נכונותם של יהודים לשילוב ערבים ולחברות עמם. 75.2% השיבו כי לא יסכימו לגור באותו בנין עם אזרחים ערבים, ו-55.6% תמכו בהפרדה בין יהודים לבין ערבים במקומות בילוי.

בקרבת הערבים בולט בעיקר החשש מפני טרנספר או "חילופי שטחים" וכן מפגיעה בזכויות האזרח. הערבים נוכחו לדעת שרעיון הטרנספר, שחרג בעבר מטווח האפשרויות הלגיטימיות בשיח הציבורי היהודי, מועלה עתה בריש גלי, והתומכים ברעיון זה אינם רואים עוד צורך להצטדק על עמדתם. בשנות האלפיים שלל שר הפנים אזרחות של ערבים אחדים שסייעו לארגוני טרור והדבר עורר בציבור הערבי חשש שמדובר בתחילתו של גל העלול להביא לידי שלילת אזרחות כאמצעי השתקה או הענשה של פעילים פוליטיים. במגזר הערבי שורר פחד מכך שהלגיטימציה של הדיבורים תביא ללגיטימציה של מעשים. איומים אחרים בעיני הצד הערבי הם: חקיקת "חוק האזרחות" המונע מתן אזרחות אוטומטית לבני זוג שאחד מהם מחזיק בתעודת זהות ישראלית ("כחולה") והשני בתעודת זהות פלסטינית מהשטחים, ובדרך זו מעודד (לדעת הערבים) עזיבת ערבים אזרחי ישראל את המדינה; הלגיטימיות הציבורית לניהול "צייד מכשפות" ולהשתקת קולם של מנהיגים ערבים (כמו ח"כ עזמי בשארה, יו"ר בל"ד, שבעקבות מלחמת לבנון השנייה הואשם בסיוע לחיזבאללה, והקריאה להוציא את הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית אל מחוץ לחוק); יצירת דימוי שלילי לערבים באמצעי התקשורת בשפה העברית; סכנה מוחשית המאיימת על חייהם של אזרחים ערבים במדינה, כפי שאירע בטבח כפר קאסם ב-1956, ב"יום האדמה" ב-1976, באירועי אוקטובר 2000 וברצח ארבעה אזרחים ערבים בשפרעם ב-2005;

ולבסוף, התעלמות ממצוקות הקרקע והתכנון של המגזר הערבי (אשר נתפסת לעתים כהתעלמות מכוונת).

כאמור, תחושות אלה מתבטאות בממצאי הסקרים: בסקר של סמוחה מ-2006 הביעו 77.4% מהערבים חשש מפני פגיעה בזכויות האזרח שלהם; 79.7% הביעו חשש מהפקעה נרחבת של אדמות בבעלות של ערבים; 62.1% הביעו חשש מסיפוח אזור המשולש לשטח המדינה הפלסטינית (לכשתקום), ו-60% הביעו חשש מפני גירוש המוני או חלקי של אזרחים ערבים מהמדינה. יצוין כי רבים הביעו חשש מאלימות הן מצד המדינה (73.8%) והן מצד אזרחים יהודים (71.5%).

החשש מפני פגיעה בזכויותיהם של הערבים נעשה מוחשי יותר בעקבות התחזקות של מפלגות הימין בבחירות לכנסת השבע-עשרה. לפי הסקר של תכנית קונרד אדנאואר, בציבור הערבי גבר החשש כי הצטרפותה של מפלגת "ישראל ביתנו" - האיחוד הלאומי" בראשותו של אביגדור ליברמן לממשלה תשפיע לרעה על מצבם של הערבים בישראל: 87.3% חששו מגידול בהיקף הפקעת האדמות, 85.1% חששו מפני פגיעה בזכויות האזרח של הערבים, 82.8% חששו מהתרבות מקרי האלימות כלפי ערבים ו-48.4% חששו מפני האפשרות של העברת אזור המשולש לריבונות פלסטינית בניגוד לרצון תושביו.

2. גזענות

אחד הביטויים הבולטים למתיחות ולאלימות הלא-מילולית בין שני המגזרים הוא תופעת הגזענות בחברה היהודית כלפי ערבים. בספרו "לחיות עם הסכסוך: ניתוח פסיכולוגי-חברתי של החברה היהודית בישראל" עמד דניאל בר-טל בהרחבה על הדרכים הממוסדות שבאמצעותן הוטמעו לאורך השנים בחברה היהודית סטראוטיפים ודימויים שליליים כלפי ערבים במדינות ערב ובשטחים (בעיקר בספרי לימוד ובהתבטאויות של אישי ציבור). בתקופת שיאו של הסכסוך הישראלי-ערבי, מראשית שנות החמישים ועד שלהי שנות השבעים, הוצגו הערבים באמצעות דימויים שליליים ביותר, כגון ישות בלתי אנושית, פרימיטיבית, בלתי מובחנת ומאיימת. בשנות התשעים, כאשר התנהל תהליך השלום, פחתה מאוד הדה-לגיטימציה כלפי הערבים, אולם היא הופיעה שוב ביתר שאת עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא בסתיו 2000.

לתהליכים אלה נודעה השפעה גם על הדימויים שבהם מחזיקים יהודים כלפי ערבים בישראל. ברטל מציג מחקר שנערך לקראת בחירות 2006 ובו נבדקו עמדותיהם של 847 יהודים (מדגם ארצי) כלפי קבוצות פוליטיות שונות בחברה הישראלית. נמצא כי 37.4% בחרו בקבוצות פוליטיות מקרב ערביי ישראל - כגון התנועה האסלאמית או מפלגת חד"ש - כקבוצות שלהן הם מתנגדים ביותר וכלפיהן הם חשים את הרגשות השליליים ביותר. מתוכם, 72% הסכימו להגדרה של ערביי ישראל כ"גיס חמישי" או "אויבי המדינה", 57% הסכימו להגדרתם כ"טרוריסטים", ו-48% הסכימו להגדרתם כ"ברברים" או "חיות אדם".

במארס 2012 הציג המטה למאבק בגזענות בכנסת את ממצאי דו"ח הגזענות לשנת 2012. עולה ממנו שהמחאה החברתית בישראל בקיץ 2011 והסולידריות שעוררה בקרב האזרחים במדינה גררה בעקבותיה ירידה בגילויי הפליה וגזענות מצד אזרחים יהודים כלפי ערבים. על פי הדו"ח, בשנת 2009 דווח על 91 אירועים המוגדרים גזעניים, בהשוואה ל-68 אירועים כאלה בשנת 2010 ול-20 אירועים בלבד בשנת 2011. עם זאת, נרשמה עלייה בכל הקשור לגזענות ממסדית, דהיינו חקיקה גזענית: הוגשו ואושרו הצעות חוק המפלות את האזרחים הערבים באשר הם ערבים, למשל חוק ועדות הקבלה, חוק הנכבה, חוק האזרחות והכניסה לישראל, חוק המסגדים, חוק יסוד: ישראל מדינת הלאום של העם היהודי, חוק הצהרת הנאמנות ועוד.^{32, 33}

סקרי דעת קהל העלו כי לדעות בעלות אופי גזעני יש תמיכה בציבור. למשל, מסקר דעת קהל שערכו בחודשים נובמבר-דצמבר 2010 פרופ' חליל שקאקי מהמרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל ברמאללה (PSR) ופרופ' יעקב שמיר מהמכון למחקר על שם הרי"ס' טרומן למען קידום השלום באוניברסיטה העברית עולה, כי 44% בקרב היהודים תומכים בקריאותיהם של רבנים להימנע מהשכרת דירות לערבים (ו-48% מתנגדים להן); 40% מהיהודים שהשתתפו בסקר תמכו בחוק ועדות הקבלה, שעניינו מתן אפשרות ליישובים קטנים שלא לקבל אליהם חברים חדשים בנימוק של אי-התאמה חברתית או תרבותית ו-48%

32 ראו: המטה למאבק בגזענות, **כולנו נגד גזענות: דו"ח הגזענות 2012**.

<http://www.fightracism.org/Article.asp?aid=202>

33 הערת העורך: הטקסט הן בממצאי הסקרים השונים לא נכלל במהדורה הראשונה.

מהנסקרים הביעו התנגדות לחוק. כמו כן מלמד הסקר כי 41% מהיהודים תומכים בחוק שיאסור על נשים לעטות רעלה או כיסוי ראש אחר במקומות ציבוריים (שיעור המתנגדים עומד על 52%); 10% מהיהודים תומכים בחוק אם יחול רק על מוסלמים, פחות מאחוז אחד בקרב היהודים תומכים בחוק אם יחול רק על יהודים, ו-30% מהיהודים תומכים בחוק אם יחול על יהודים וערבים כאחד. בקרב היהודים נרשמה גם תמיכה בשיעור של 55% (לעומת התנגדות של 27%) בחוק שיחייב את המבקש לקבל אזרחות ישראלית להישבע אמונים לישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית: 6% מהיהודים יתמכו בחוק כזה אם יחול על מי שאינו יהודי, ו-9% מהיהודים יתמכו בחוק אם יחול על יהודים בלבד.³⁴

סקר "מדד הדמוקרטיה הישראלית" שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה גילה בשלהי 2010 ש-54% מהציבור היהודי תומכים בכך שהצהרת נאמנות למדינה היהודית תהיה תנאי להצבעה בבחירות; 33% מהנסקרים הביעו תמיכה בהכנסת אזרחים ערבים למחנות הסגר אם תפרוץ מלחמה;³⁵ רוב המשיבים (55%) הסכימו לקביעה כי על המדינה להקצות לפיתוח יישובים יהודיים משאבים רבים יותר מאלה המוקצים ליישובים ערביים; 51% תומכים בהנהגת שוויון זכויות מלא בין יהודים לערבים, אולם לדעת 62% מהמשתתפים בסקר אין להתחשב בדעותיהם של אזרחים ערבים בנושאי ביטחון ומדיניות חוץ כל עוד נמשך הסכסוך הישראלי-פלסטיני.³⁶

במארס 2011 פורסם כי סקר עמדות שערכה קרן פרידריך אברט מצא שמחצית מהיהודים שהשתתפו בסקר - 1,600 איש בטווח הגילים 15-24 - תומכים בהטלת איסור על ערבים להיבחר לכנסת.³⁷

³⁴ המכון למחקר על שם הרי ס' טרומן למען קידום השלום באוניברסיטה העברית ו-Palestinian Center for Policy and Survey Research, **הודעה לעיתונות: סקר דעת קהל ישראלי-פלסטיני נובמבר-דצמבר 2010**, 20 בדצמבר 2010.

³⁵ עפרה אידלמן, "רוב הציבור תומך בהצהרת נאמנות למדינה יהודית כתנאי להצבעה", **הארץ**, 1 בדצמבר 2010, עמ' 1.

³⁶ ראו אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה: http://www.idi.org.il/events1/Events_The_President's_Conference/2010/Pages/2010_main.aspx

³⁷ אור קשתי, "יותר צעירים תומכים במחאה אלימה נגד החלטות ממשלה", **הארץ**, 31 במארס 2011, עמ' 7.

אשר לעמדות הערבים, ממצאי סקר עמותת סיכוי משנת 2011 מראים כי 80% מהם מתנגדים לשוויון מלא תמורת ויתור על ייצוגם בסמלי המדינה, ו-82% מהם אינם מסכימים לוותר על דרישתם לשנות את אופייה היהודי של מדינת ישראל תמורת שוויון מלא.³⁸

שמעון שמיר מסביר כי גזענות של יהודים כלפי ערבים מופיעה בשני מישורים: במישור העממי, למשל בקריאות "מוות לערבים" במגרשי כדורגל, באתרי פיגועים ובכתובות גרפיטי בסגנון "אין ערבים - אין פיגועים"; במישור גבוה יותר היא מופיעה בדברי פוליטיקאים ורבנים המזכירים אפשרות של קיום "פגם גנטי" אצל הערבים או מתארים אותם כמי ש"שורצים כמו נמלים". לגזענות המילולית חוברת לעתים גזענות אלימה המתבטאת בהתנכלויות לערבים ואף בהכאתם, לרוב בידי חבורות של בני נוער יהודים. ערבים מגורשים לפעמים מפארקים ציבוריים, ממועדונים ומחופי רחצה. עם זאת, יודגש כי מדובר בתקריות ספורות שמקורן בשולי החברה היהודית.³⁹

מנגד, שמיר מצוין כי גם החברה הערבית אינה חפה מתופעות של גזענות, ולראיה התבטאויות של תומכי התנועה האסלאמית המכנות את היהודים כ"בני הקופים והחזירים".

3. תחושה גוברת של אי-אמון בין הצדדים

לתחושות ההדדיות של איום נודעת השפעה מרחיקת-לכת על היחסים בין יהודים לבין ערבים ועל מידת הסובלנות ההדדית בין הקבוצות. למשל, בסקר מדד הדמוקרטיה (2006) של המכון הישראלי לדמוקרטיה גרסו 86% מהנשאלים (יהודים וערבים) שהיחסים בין יהודים לבין ערבים בישראל גרועים עד גרועים מאוד. שיעור דומה התקבל בסקרים קודמים של המכון: ב-2003 השיבו 89% כי היחסים גרועים עד גרועים מאוד, וב-2004 - 84% השיבו כך.

38 עלי וענבר (הערה 26 לעיל), עמ' 49.

39 שמיר (הערה 31 לעיל).

בסקר של מכון Market Watch הגדירו 83.1% מהיהודים את יחסי האמון בין יהודים לבין ערבים כגרועים עד גרועים מאוד. רק 15.7% מהיהודים ציינו שיחסי האמון בין הצדדים טובים עד טובים מאוד. תשובותיהם של הנסקרים הערבים עמדו בהיפוך מסוים לתשובות הנסקרים היהודים: 37.9% מהערבים הגדירו את היחסים בין הצדדים כגרועים עד גרועים מאוד, ואילו 52.2% מהם הגדירו את היחסים טובים עד טובים מאוד. בסקר של סמוחה מ-2006 נמצא כי 69.3% מהיהודים חשים ריחוק מהאזרחים הערבים ו-63.3% נמנעים מלהיכנס ליישובים ערביים בישראל. ממצאי הסקרים משקפים את משבר האמון החרף השורר בין שתי החברות, בעיקר מצד היהודים כלפי הערבים. לעומת זאת, על פי הסקר של סמוחה משנת 2010, 77.3% מהערבים ו-80% מהיהודים תומכים בקיום חברות אישית בין יהודים לערבים ובשיתוף פעולה ביניהם על רקע אחר.

סקר תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי בדק את השפעותיה של מלחמת לבנון השנייה על היחסים בין יהודים וערבים מנקודת ראותם של הערבים. 52.8% מהנסקרים הערבים סברו כי המלחמה לא יצרה תחושה של שותפות גורל בין יהודים לבין ערבים, וזאת אף שנהרגו בה 18 אזרחים ערבים (ו-21 אזרחים יהודים); רק 18.9% מהנסקרים סברו שהמלחמה אכן יצרה שותפות גורל בין שתי החברות. 30.4% מהנסקרים העריכו שהמלחמה הרעה את היחסים בין יהודים לבין ערבים, אולם רוב של כ-63% מהנסקרים העריכו שיחסים אלה נותרו ללא שינוי.

4. ביטויים הדדיים של דה-לגיטימציה

תחושות האיום והניכור ומשבר האמון בין הצדדים מוליכים ביטויים הדדיים של דה-לגיטימציה. בצד היהודי גברו קולות התומכים במדיניות ממשלתית שתעודד הגירת ערבים מהמדינה. בסקר מדד הדמוקרטיה (2006) נמצא כי 62% מהיהודים מסכימים לטענה ש"על הממשלה לעודד הגירת ערבים מהארץ". שיעורים דומים התקבלו בסקרים של מדד הדמוקרטיה בשלוש השנים מ-2003 עד 2005: 57% ב-2003, 59% ב-2004 ו-50% ב-2005. סקר המרכז למאבק בגזענות מצא אף הוא ש-50.9% מהיהודים סבורים שעל המדינה לעודד את האזרחים הערבים להגר ממנה.

באורח דומה עלה שיעורם של היהודים התומכים בשלילת זכויות אזרח בסיסיות מן הערבים. בסקר של המרכז למאבק בגזענות מ-2006 נמצא כי 39.9% מהיהודים תומכים בטענה שיש לשלול מהערבים את זכות ההצבעה לכנסת (לעומת 25.6% ב-2005). בסקר של סמוחה מ-2006 נמצא כי 55.6% מצדדים בהוצאת מפלגת חד"ש אל מחוץ לחוק.

ממצא בולט נוסף מהסקר של סמוחה ב-2004 הוא, שיותר מ-80% מהיהודים גרסו כי "בהחלטות על אופי המדינה וגבולותיה צריך להיות רוב יהודי ולא מספיק רוב מכלל האזרחים". מטבע הדברים, במגזר הערבי רואים בעמדה כזו משום דה-לגיטימציה של שותפותם בקהילה הפוליטית. הסקר של סמוחה בשנת 2010 מלמד כי 70.9% מהמשתתפים הערבים אמרו כי "היהודים בישראל הם מתנחלים זרים שגזלו את אדמות הארץ מהערבים". 70% מהיהודים שהשתתפו בסקר של סמוחה בשנת 2010 הצהירו כי מאפייניה היהודיים של מדינת ישראל חשובים בעיניהם ממאפייניה הדמוקרטיים אם ייווצר ביניהם ניגוד.

בצד הערבי הסתמנה עלייה בשיעור השוללים את זכותה של ישראל להתקיים כמדינה. לפי סקרו של סמוחה, שיעור השוללים עלה מ-6.8% ב-1995 והגיע ל-15.3% ב-2006. בולט במיוחד שיעור הערבים המתנגד לאופייה הציוני של המדינה. לפי סקרו של סמוחה, שיעור זה עמד על 73.1% ב-2004 ועל 62.6% ב-2006. לפי הסקר ב-2006, 75.7% מהערבים סברו שישראל כמדינה ציונית היא גזענית.

5. תחושת פסימיות גואה

אחד הממצאים הבולטים בסקרים היא הפסימיות הגואה בקרבם של האזרחים הערבים ותחושתם כי המצב בעתיד רק ילך ויחמיר. סקר מדא אל-כרמל ב-2004 ביטא שורה של תחושות פסימיות כאלה: 63% סברו שמצבם של הערבים כיום רע יותר לעומת מצבם לפני עשר שנים, ו-67% צפו שמצבם יורע במהלך עשר השנים הבאות. בין התרחישים הצפויים: 63% סברו שהגזענות כלפי ערבים תלך ותגבר; 63% סברו שהפערים החברתיים-כלכליים בין יהודים לבין ערבים יעמיקו; 62% סברו שמפלגה ערבית אחת לפחות תיפסל ותוכרז בלתי חוקית; 45% גרסו שישראל תהפוך למדינת אפרטהייד, ו-32% סברו שעוד ועוד אזרחים ערבים

יבחרו להגר מישראל. עוד מצא הסקר כי רק 24% סברו שיחול שיפור במצבם החברתי והפוליטי של הערבים בישראל, ו-21% בלבד צפו שיושג שוויון זכויות מלא בין ערבים לבין יהודים. לפי סקר מדד הדמוקרטיה (2006), 15% בלבד מהערבים העריכו כי אכן שורר שוויון זכויות בינם לבין היהודים.

בולטת מאוד תחושת ההפליה המקננת בקרב רוב הציבור הערבי. לפי הסקר של תכנית קונרד אדנאואר, 75.4% מהנשאלים סברו שהערבים מופלים לרעה בתחום החברתי, 75.1% מופלים בתחום התרבותי, 73.0% - בתחום הלאומי, ו-72.8% - בתחום הכלכלי.

ח. דוֹקִיּוֹם יְהוּדִי-עֶרְבִי - כִּיצַד?

1. מהו דוֹקִיּוֹם?

בסיכום הדין וחשבון שלהם נדרשו חברי ועדת אור לשאלת היחסים בין יהודים לבין ערבים בישראל: "ההתנגשויות במהלך אירועים אלה [אוקטובר 2000] ותוצאותיהן החמורות הרחיבו את השסע, הביאו לצמצום המגעים בין שתי החברות והגבירו את החשדנות והעוינות. עם זאת, אין אנו סבורים כי האירועים סימנו נקודת אל־חזור ביחסיהם של שני המגזרים. מעבר לדברים הקשים הנשמעים משני הצדדים לא אחת, קיימים בכל צד אינטרסים מוצקים וברורים לקיים יציבות ושיתוף פעולה. בסופו של חשבון, אירועי אוקטובר דווקא הוכיחו את התלות ההדדית בין שתי החברות והמחישו את הסכנות האורבות לפתחם של קיטובים ועימותים. גם אם התפייסות מלאה ביניהן אינה ניתנת להשגה בזמן קצר, היא בהחלט אפשרית".⁴⁰

בעקבות אירועי אוקטובר 2000 פחת השימוש במונח "דוֹקִיּוֹם". הרושם הקשה של האירועים הוביל רבים (יהודים וערבים כאחד) למסקנה, כי אמירה זו ריקה מתוכן ולמעשה לא עמדה במבחן המציאות באוקטובר 2000. חשוב לציין כי הטלת הספק בתקפותה של תפיסת הדוֹקִיּוֹם איננה חדשה. רבים גרסו כי לא התפתחו בישראל יחסים אמיתיים של דוֹקִיּוֹם בין שתי הקבוצות האתניות, הרוב היהודי והמיעוט הערבי. בקרב דוברים ערבים נפוץ במיוחד הדימוי שהדוֹקִיּוֹם בישראל הוא בין "סוס לרוכבו".

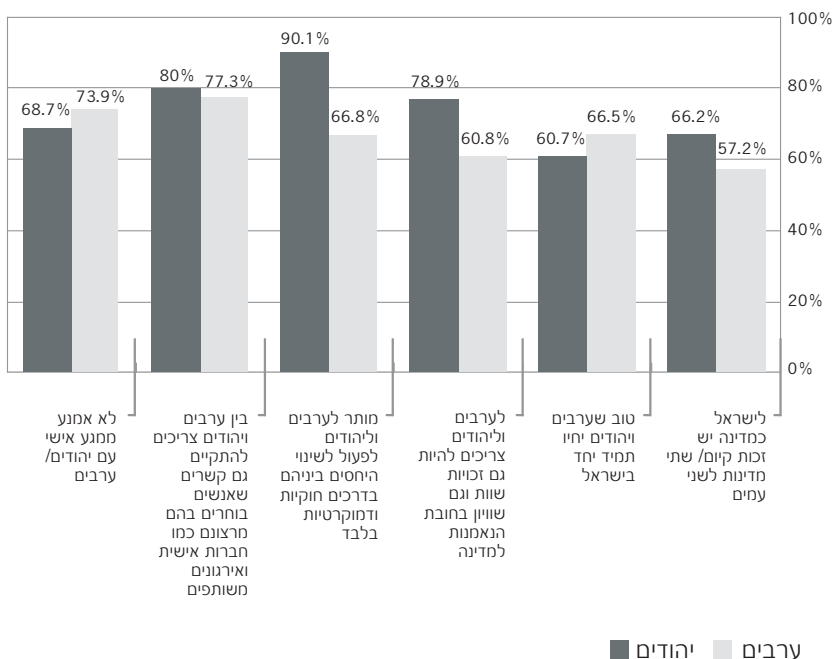
כך מגדיר סמי סמוחה דוֹקִיּוֹם: חיים משותפים בין יהודים וערבים במדינת ישראל כמדינה עצמאית ודמוקרטית, שוויון זכויות, חובת נאמנות למדינה ויחסים רצוניים; קבלה של עקרון שתי מדינות; היהודים יקבלו את זכותו של העם הפלסטיני למדינה נפרדת ללא דרישה לקבל את אופייה כמדינה פלסטינית-אסלאמית והערבים יקבלו את זכות הקיום של ישראל כמדינה נפרדת ללא דרישה לקבל את אופייה כמדינה יהודית-ציונית; קבלה של נהלים דמוקרטיים (אי־שימוש באלימות) ללא

⁴⁰ מצוטט אצל: תאודור אור, שנה לדין וחשבון של ועדת החקירה הממלכתית לחקר אירועי אוקטובר 2000, אוניברסיטת תל־אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2004, עמ' 30.

דרישה לפטריטיות; קבלה של שוויון זכויות וחובת נאמנות למדינה ללא דרישה לשוויון בחובות; קבלה של מגעים רצוניים ללא דרישה להיטמעות או לשילוב מלא.

בסקר 2010 מצא סמוחה תמיכה נרחבת בקשרים אישיים בין יהודים לערבים (80% מצד יהודים ו-77.3% מצד ערבים) ובשוויון זכויות וחובות כפי שמראה תרשים 1:⁴¹

תרשים 1: דו־קיום יהודי-ערבי, 2010

41 סמי סמוחה, מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל לשנת 2010 (הוצג בכנס באוניברסיטת חיפה במאי 2011).

מחקרים אחרים מצביעים על סיכויים לדו־קיום מצד אחד אך גם על מגבלות מצד שני. במחקר של הלנה דסילוויה בשתי סביבות עבודה שחולקים יהודים וערבים, בתי חולים ומעבדות רפואיות, נמצא כי התפתח דו־קיום ברמה המקומית של מקום העבודה, אולם לא נמצא ביטוי לכך שדו־קיום זה השפיע על גישות הדדיות ברמה הלאומית להסרת סטראוטיפים או דעות קדומות כלפי הקבוצה האחרת.⁴² יפעת מעוז חקרה את היחסים בקבוצות העוסקות בדו־קיום ובחינוך יהודי-ערבי משותף ומצאה כי מערכת היחסים וההתנהגויות ההדדיות משקפות יחסי כוח ותחרות על סדר היום ועל התכנית החינוכית. הקבוצה הערבית בדרך כלל פירשה את הפעילות המשותפת מהצד היהודי כניסיון לשלול ממנה את האפשרות להביע את זהותה הלאומית ולזכות בהכרה של קבוצת הרוב.⁴³

סקר של פיטינסקי ועמיתיו מבית הספר ע"ש קנדי באוניברסיטת הרווארד שנערך בסוף שנת 2007 הראה ש-94.3% מהערבים ו-73% מהיהודים מסכימים שיהודים וערבים צריכים לחיות בישראל בכבוד הדדי ושהם זכאים לשוויון הזדמנויות. התומכים בדו־קיום העריכו שהוא יתרום בעיקר לתחום הכלכלי (יהודים 48%, ערבים 91%) והתרבותי (יהודים 43%, ערבים 90%). המשתתפים בסקר לא נשאלו לגבי תרומתו למרקם הדמוקרטי אלא לגבי תרומתו לביטחון (יהודים 23%, ערבים 71%). רוב גדול מבין הערבים ורוב יחסי מבין היהודים סברו שהאחריות לקידום היחסים בין שתי הקבוצות היא בידי הממשלה. עם זאת רק 12% מהיהודים ו-32% מהערבים סברו שלבני קבוצתם דעות חיוביות על בני הקבוצה הלאומית האחרת.^{44, 45}

בעקבות מסקנות ועדת אור נשאלת השאלה מה נדרש לעשות למען דו־קיום יציב בין יהודים לבין ערבים בישראל. בקרב העוסקים בתחום שוררת הסכמה שנדרשים

Helena Syna Desivilya, "Jewish-Arab Coexistence in Israel: The Role of Joint Professional Teams", *Journal of Peace Research*, 35/4 (July, 1998), pp. 429-452.

Yifat Maoz, "Multiple Conflicts and Competing Agendas: A Framework for Conceptualizing Structured Encounters between Groups in Conflict - The Case of a Coexistence Project of Jews and Palestinians in Israel", *Journal of Peace Psychology*, 6/2 (2000), pp. 135-156.

44 הערת העורך: הטקסט הודן בממצאי הסקרים השונים לא נכלל במהדורה הראשונה.

Todd Pittinsky, Jennifer J. Ratcliff and Laura A. Maruskin, *Coexistence in Israel, A National Study*, Harvard Kennedy School, Center for Leadership, 2008.

שלווה תנאים מצטברים כדי לכונן דוקיום יציב בין שתי האוכלוסיות: ראשית, התקדמות בתהליך השלום שתוביל לכינונה של מדינת לאום פלסטינית לצד מדינת ישראל; שנית, יישום מדיניות שוויונית כלפי האזרחים הערבים; ושלישית, קבלה הדדית של הלגיטימיות האזרחית והלאומית של כל קבוצה בתוך המדינה. כמו כן שוררת הסכמה כי האחריות להשגת דוקיום ולשמירה עליו מוטלת על יהודים ועל ערבים גם יחד ולא רק על צד אחד. במצב הקיים חושש כל אחד מן הצדדים כי הצד האחר מנסה בעצם לגבור עליו. בדרך הטבע, מי שחושב כך למעשה עסוק בהתגוננות.

2. התקדמות בתהליך השלום עם הפלסטינים

הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא גורם חשוב בקביעת אופי היחסים בין הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי במדינת ישראל. מקובל להניח שהשיפור ביחסי רוב-מיעוט בישראל יחול עם ההתקדמות בתהליך השלום ועם כינון הסדר עם הפלסטינים, מאחר שהאזרח הערבי נתון כל העת בדילמת זהות בין זהותו האזרחית הישראלית לבין זהותו הלאומית הפלסטינית. אלכסנדר יעקובסון גורס, כי ללא קבלה מלאה ובתום לב של העיקרון של "שתי מדינות לשני העמים" כבסיס להסדר קבע בין ישראל לבין הפלסטינים, לא ייתכן כל פתרון לסכסוך הלאומי הקשה בין שני הצדדים, ומשום כך גם לא תיתכן נורמליזציה מלאה ביחסים בין הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי.⁴⁶

סעיד זידאני סבור, שבהסדר של "שתי מדינות לשני העמים" יש להעניק אוטונומיה לערבים בתוך ישראל בצד שוויון זכויות אזרחי.⁴⁷ לעומת זאת, יצחק רייטר סבור, שרעיון האוטונומיה עלול רק להנציח את הפערים בין יהודים לבין ערבים, מאחר שהרוב היהודי יראה את עצמו כפסור מפעולה למען שוויון וסביר שיפעל להחלשתו של המיעוט הערבי האוטונומי.⁴⁸

46 אלכסנדר יעקובסון, "מדינת לאום דמוקרטית", בתוך: שלמה חסון וחיאלד אבוועסבה (עורכים), **יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה: בעיות, מנחות, תרחישים והמלצות**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2004. עמ' 38-46.

47 זידאני (הערה 10 לעיל).

48 יצחק רייטר, "מבוא: דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל". בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 11-43.

3. מדיניות של שוויון כלפי הערבים בישראל

ועדת אור קבעה בדו"ח שלה, כי "יעד עיקרי של פעילות המדינה חייב להיות השגת שוויון אמיתי לאזרחי המדינה הערבים. זכותם של אזרחי הערבים של המדינה לשוויון נובעת מעצם היותה של מדינת ישראל מדינה דמוקרטית, ובהיות הזכות לשוויון זכות יסוד של כל אזרח במדינה".⁴⁹ השופט האשם ח'טיב, ששימש חבר הוועדה, דן בהרחבה בהשפעה החיובית שעשויה להיות למדיניות שוויוניות של הממשלה. בהרצאה שנשא באוניברסיטת תל-אביב במלאת שלוש שנים לפרסום דו"ח ועדת אור, אמר: "מדיניות חדשה וברורה של שוויון לאוכלוסייה הערבית, שתכלול הקצאת משאבים מתאימים לצורך גישור על הפערים, תפחית ממפלס התסכול והזעם ותחזק את תחושת האזרחות והשייכות למדינה. או אז גם תשתנה האווירה השוררת במישור היחסים בין שתי האוכלוסיות, היהודית והערבית".⁵⁰

על סמך סקרי העמדות וניתוחיהם סבור סמי סמוחה כי ישראל יכולה לשלב את הערבים במדינה באופן מלא בלא לאבד את אופייה היהודי, וכי הערבים יכולים לממש את רוב תביעותיהם בלא להפוך את ישראל למדינה דו־לאומית.⁵¹

אין להתעלם מגורמי הקושי העומדים בפני מימוש מדיניות שוויונית ובפני הכרה במעמדם הלאומי של הערבים בישראל. שלמה חסון וח'אלד אברעסבה מונים כמה גורמים כאלה: התמשכות הסכסוך הישראלי-ערבי והסכסוך הישראלי-פלסטיני והעמקתם בעקבות אינתיפאדת אל-אקצא; ההקצנה שחלה בעקבות זאת בדעת הקהל היהודית והערבית, הקצנה שאמצעי התקשורת מטפחים, לצד פעולותיהם של חוגים פוליטיים ודתיים מסוימים שנועדו להשחרת דמותו של האחר; נטייתו של כל אחד מהקבוצות להסתגר ולפרש את התנהגותה של הקבוצה האחרת כמאיימת.⁵²

49 דו"ח ועדת אור (הערה 1 לעיל), עמ' 767.

50 ח'טיב (הערה 18 לעיל), עמ' 27.

Sammy Smootha, *Arab-Jewish Relations in Israel: Alienation and Rapprochement*, 51 Washington D.C.: USIP, December 2010, available at: <http://www.usip.org/publications/arab-jewish-relations-in-israel>.

52 שלמה חסון וח'אלד אברעסבה, **יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה: בעיות, מנגנות, תרחישים והמלצות**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2004,

בקרב אינטלקטואלים יהודים רבים גוברת ההכרה כי על אף הקשיים הללו יש להיאבק בהפליה, לפעול לשיפור תנאי המחיה של האזרחים הערבים ולקדם שותפות אזרחית בין הצדדים כצעד להגשמת שוויון מלא. לדעתו של יעקובסון, ממילא רק מעטים בקרב הציבור היהודי חולקים על זכותם של הערבים בישראל לשוויון זכויות אזרחי מלא, בהיותם מיעוט לאומי החי במדינת לאום יהודית.⁵³

4. הכרה הדדית בלגיטימיות של כל צד

תנאי בסיסי ליצירת אווירה של דו־קיום שוויוני בישראל הוא הכרה הדדית של כל צד באינטרסים הקיומיים של הצד האחר. השופט בדימוס תאודור אור סיכם את עמדתה של ועדת החקירה בראשותו, באמרו: "קיום יחדיו אינו מושג בנקל. הוא מציג תביעות שאינן קלות לשני הצדדים. הוא מחייב להקשיב לזולת, להבין את רגישויותיו ולכבד את זכויותיו הבסיסיות. על האזרחים הערבים לזכור, כי ישראל מהווה את התגשמות כיסופיו של העם היהודי למדינה משלו, מדינה יחידה שבה היהודים הם הרוב [...] יהדותה של המדינה היא נתון קונסטיטוציוני הבא לכלל ביטוי, בין השאר, גם במרכזיות של מורשת ישראל ושל הלשון העברית בחייה הציבוריים. על הרוב היהודי לזכור, כי המדינה אינה רק יהודית אלא גם דמוקרטית, כי השוויון הוא אחד הנדבכים המרכזיים במבנה החוקתי של המדינה, וכי איסור ההפליה חל על כלל אזרחיה [...] הרוב היהודי חייב לכבד את זהותם, את תרבותם ואת שפתם של האזרחים הערבים".⁵⁴

אלכסנדר יעקובסון סבור כי איש בצד הערבי אינו רואה תועלת בדיאלוג עם נציגי יהודי השולל באופן עקרוני את זכותם של האזרחים הערבים ליהנות משוויון זכויות אזרחי במדינה או את זכותם להגדיר את זהותם הלאומית. מנגד, כאשר הצד הערבי משמיע טיעון השולל מנקודת מבט אידאולוגית את זכותו של העם היהודי למדינה משלו, תגובתו של הציבור היהודי היא הפחתה ניכרת בנכונותו להאזין לטענות בדבר קיפוח אזרחי, שהרי בדרך זו כל תביעה בתחום האזרחי נתפסת כחלק מתכנית כוללת לבטל את אופייה של המדינה כביתו הלאומי של העם

53 יעקובסון (הערה 46 לעיל).

54 אור (הערה 40 לעיל), עמ' 30.

היהודי.⁵⁵ רות גבזון סבורה, כי אם יהיו הערבים נכונים לחיות כמיעוט במדינה היהודית, הם יזכו לשיתוף פעולה מצד חלקים ניכרים ברוב היהודי לשיפור מעמדם האזרחי. לדעתה, רוב הציבור היהודי מוכן לקבל גישה של מאבק אמיץ למען שוויון זכויות ואף לשתף עמו פעולה נגד גרירת רגליים מצד הממסד הישראלי, כל עוד מאבק זה אינו מתבטא בהתרסה נגד עצם קיומה של המדינה.⁵⁶

55 יעקובסון (הערה 46 לעיל).

56 רות גבזון, "הרהורים על עתיד היחסים בין יהודים לערבים בישראל", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 175-189.

מקורות

אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה:

http://www.idi.org.il/events1/Events_The_President's_Conference/2010/Pages/2010_main.aspx

אור תאודור, **שנה לדין וחשבון של ועדת החקירה הממלכתית לחקר אירועי אוקטובר 2000**, אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2004.

אמארה מוחמד, "ההיבט הפוליטי של יחסי יהודים-ערבים בישראל", בתוך: שלמה חסון וח'אלד אבו-עסבה, **יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה: בעיות, מגמות, תרחישים והמלצות**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2004, עמ' 47-53.

אריאן אשר, אטמור ניר והדר יעל, **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2006**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2006.

אריאן אשר, הרמן תמר, לבל יובל, פיליפוב מיכאל, צבן הילה וקנפלמן אנה, **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2010: ערכים דמוקרטיים בישראל הלכה למעשה**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2010.

ברטל דניאל, **לחיות עם הסכסוך: ניתוח פסיכולוגי-חברתי של החברה היהודית בישראל**, ירושלים: הוצאת כרמל, 2007.

גביזון, רות, "הרהורים על עתיד היחסים בין יהודים לערבים בישראל", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 175-189.

דיין עוזי, "אזרחי ישראל הערבים בהערכת המצב הלאומית", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 44-50.

דראושה עבד אליווהאב, "זכויות אזרחיות וחובות לאומיות", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 157-164.

המטה למאבק בגזענות, כולנו נגד גזענות: דו"ח הגזענות 2012.

הראבן אלוף, "לקראת שנת 2025: התיתכן חברה אזרחית משותפת ליהודים ולערבים בישראל?", **המזרח החדש**, ל"ז (תשנ"ה), עמ' 23-35.

זידאני סעיד, "המועקה של הערבים הפלסטינים בישראל", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 89-96.

ח'טיב האשם, **הערבים בישראל: שלוש שנים לפרסום דו"ח ועדת אור**, אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2007.

חלבי רבאח, "לקראת התנגשות בלתי נמנעת", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 190-197.

יעקובסון אלכסנדר, "מדינת לאום דמוקרטית", בתוך: שלמה חסון וח'אלד אבו-עסבה (עורכים), **יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה: בעיות, מגמות, תרחישים והמלצות**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2004. עמ' 38-46.

יפתחאל אורן, "מודל 'הדמוקרטיה האתנית' ויחסי יהודים-ערבים בישראל: היבטים גאוגרפיים, היסטוריים ופוליטיים", בתוך: רות גביזון ודפנה הקר (עורכות), **השסע היהודי-ערבי בישראל: מקראה**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2000, עמ' 107-124.

כבהא מוצטפא, "יחסי רוב-מיעוט במבחן דו-קיום שוויוני", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 58-62.

המכון למחקר על שם הרי ס' טרומן למען קידום השלום באוניברסיטה העברית
I - Palestinian Center for Policy and Survey Research, **הודעה לעיתונות: סקר
דעת קהל ישראלי-פלסטיני נובמבר-דצמבר 2010**, 20 בדצמבר 2010.

סמוחה סמי, "למען איזון בין מדינה 'יהודית' ודמוקרטית", בתוך: שלמה חסון
וח'אלד אבו-עסבה (עורכים), **יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה: בעיות,
מגמות, תרחישים והמלצות**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2004,
עמ' 29-37.

סמוחה סמי, **מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל 2004**, אוניברסיטת חיפה: המרכז
היהודי-ערבי, 2005.

סמוחה, סמי. **מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל לשנת 2010** (הוצג בכנס
באוניברסיטת חיפה במאי 2011).

עלי נוהאד ושי ענבר, **מי בעד שוויון? שוויון בין ערבים ליהודים בישראל: סיכום
מחקר עמדות**, ירושלים וחיפה: סיכוי, ספטמבר 2011.

רייטר יצחק, "בין 'מדינה יהודית' ל'מדינה של תושביה': מעמד הערבים בישראל
בעידן השלום", **המזרח החדש**, ל"ז (תשנ"ה), עמ' 45-60.

רייטר יצחק, "גורמים פנימיים וחיצוניים בקונפליקט היהודי-ערבי בישראל", בתוך:
שלמה חסון וח'אלד אבו-עסבה (עורכים), **יהודים וערבים בישראל במציאות
משתנה: בעיות, מגמות, תרחישים והמלצות**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי
מדיניות, 2004, עמ' 54-60.

רייטר יצחק, "מבוא: דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל". בתוך: יצחק רייטר
(עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005,
עמ' 11-43.

רכס אלי, "'ערביי ישראל כגשר לשלום': גלגוליה של תפיסה", **המזרח החדש**,
ל"ז (תשנ"ה), עמ' 79-86.

שיפטן דן, "יחסי יהודים-ערבים בישראל: מאשליית 'פתרון' לבקרת נזקים", בתוך: יצחק רייטר (עורך), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת שוקן, 2005, עמ' 198-219.

שמיר שמעון, **הערבים בישראל: שנתיים לפרסום דו"ח ועדת אור**, אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2005.

Desivilya Helena Syna, "Jewish-Arab Coexistence in Israel: The Role of Joint Professional Teams", *Journal of Peace Research*, 35/4 (July, 1998), pp. 429-452.

Maoz Yifat, "Multiple Conflicts and Competing Agendas: A Framework for Conceptualizing Structured Encounters between Groups in Conflict: The Case of a Coexistence Project of Jews and Palestinians in Israel", *Journal of Peace Psychology*, 6/2 (2000), pp. 135-156.

Pittinsky Todd, Ratcliff Jennifer J. and Maruskin Laura A., *Coexistence in Israel, A National Study*, Harvard Kennedy School, Center for Leadership, 2008.

Smootha Sammy, *Arab-Jewish Relations in Israel: Alienation and Rapprochement*, Washington D.C.: USIP, December 2010, available at:
<http://www.usip.org/publications/arab-jewish-relations-in-israel>.